

2. Vladi-Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

Vajeniška leta

Tudi slovenski pravnik, politik in zgodovinar Dušan Kermavner (1903), Vladijev prijatelj še iz gimnazijskih klopi v Ljubljani, njegov somišljenik in poznejši politični sodelavec, ve povedati, da »je Vlado študiral gimnazijo najprej v Trstu, po italijanski zasedbi leta 1918 pa v Kranju in Ljubljani: maturiral je leta 1923 v Idriji«.

A pomembno je predvsem njegovo pričevanje, da je poldrugo leto mlajšega, »silno razgibanega in predvsem za književnost vnetega« Tržačana »spoznal že leta 1920«. Pač na ljubljanski gimnaziji, kjer ga je »uvedel v majčkenu krog takratnih komunističnih srednješolcev«. Navaja tudi, da mu sicer »narodnjaški in drugi 'malomeščanski' pridržki [...] niso dali, da bi se z nami mednarodnostno revolucionarsko komunistično preorientiral, marveč je vztrajal pri tem, da rajši ostane 'apolitičen'«.

Opozoriti velja, da se ta podatek ne ujema povsem z že navedenim Bartolovim o Vladijevi še zgodnejši, tržaški preorientaciji v samozvanega »boljševika«. Zastavlja se zato vprašanje, ali niso morda mladi komunistični vrstniki v Trstu in Ljubljani gojili do dogajanja v revolucionarni Rusiji za odtenek drugače obarvana pričakovanja. Sam Dušan Kermavner je, denimo, v svojem zadnjem, posthumno izdanem delu spregovoril o specifičnosti primorskega narodnega boljševizma.

Ex Oriente lux ...

Občutek narodne ogroženosti je namreč mladinke in mladince na Primorskem prežemal z odrešenjskimi pričakovanji do revolucionarne Rusije ne le v socialnem, pač pa še zlasti v narodnostnem oziru. Preveval je v resnici tudi široke kmečke množice, ki so sicer sledile Ščekovemu krščansko socialnemu vodstvu. Pripadal mu je, denimo, Goričan Alojzij Res; še sredi marca 1919 je v ljubljanskem klerikalnem dnevniku Slovenec koprnel od takega pričakovanja:

Najširše evropske mase so po brezmejnem trpljenju spregledale iz stoletne zaslepljenosti, zazrle se v novo luč svobode in pravice. Seme te ideje svobode in prave demokracije se je zasadilo globoko v ponižno in razžaljeno srce ljudskih mas in je tam, kjer so tičale v najhujši sužnosti, vzkliklo v mogočen požar, ki je uničil vse gospostvo tiranstva in kapitalizma in vzel vajeti v svoje strašne, maščevalne roke. Ognjeni obroč iz Rusije se širi, vedno dalje segajo njegovi plameni, vedno silnejša in neodoljivejša postaja moč njenih idej ...

Ni čuda, da je tudi komunistično Delo z Dragotinom Gustinčičem, Ivanom Regentom, Henrikom Tumo v svoji prvi številki 20. februarja 1920 tem občutkom odzvonilo in zrcalno zabrenkalo na svetopisemsko struno. V programsko manjšeto desno od naslova je v okvirčku zapisalo:

»Kdor ne dela, naj ne je!« – To geslo, ki ga je oznanjeval pred 2000 leti Sv. Pavel, hoče sedaj komunisti uveljaviti. Vsa proizvajalna sredstva naj postanejo skupna last. Pridelke naj se razdeli med vse, ki delajo, tako, da bo

Jože Pertot (1896–1924), doma s Kontovela, povratnik s fronte na Tridentinskem, borec za severno mejo in soustanovitelj KP Jugoslavije in Italije

dobil vsak, kar potrebuje. Življenje bo lepo le takrat, ko bo imel vsakdo zagotovljeno življenje in kadar ne bo dano nobenemu, da bi mogel izkoristiti svojega bližnjega.

Neutrudna duša uredništva Dela je bil Regentov mlajši sovaščan s Kontovela Josip Pertot (1896–1924). Ta je v Vladiju uzrl že razgledanega, silno načitanega, devet let mlajšega vedoželjnega

Dušan Kermavner (1903–1975), voditelj komunistične mladine na Slovenskem, pravnik, diplomat in zgodovinar delavskega gibanja

prepisal na učiteljske v Gorici, a je bil na pobudo kateheta, sicer stolnega vikarja Ignaca Kobala, iz šole izključen, ker se je udeležil sestanka adventistične verske ločine. Zagnal se je kot samouk v študij marksizma iz nemške literature. Ob mobilizaciji je bil vpoklican v vojsko in se bojeval na tirolski fronti.

Ivan Kreft, brat pisatelja Bratka Krefta, je leta 1951 v sestavku »Nastanek in razvoj progresivnega slovenskega tiska« o njem zapisal:

Ko je prišel kot triindvajsetleten demobiliziran koroški prostovoljec leta 1919 v Ljubljano, je bil že zgrajen marksist in je postal takoj aktiven komunist. Drugega partijskega kongresa [KP Jugoslavije] v Vukovaru junija 1920. leta se je udeležil kot predstavnik mladine. Leta 1920 se je preselil v Trst, kjer je avgusta začel urejevati »Delo«. Njegovi stiki z Ljubljano pa so ostali stalni vse do novembra leta 1924, ko je umrl za jetiko. Mnogim članom »Društva študentov-komunistov« in članom »Vstajenja«, ki je bilo ustanovljeno na ljubljanski univerzi po prepovedi »Društva študentov-komunistov« februarja leta 1921, je bil prvi učitelj marksizma-leninizma. [...] Pertot [je] politično deloval v Slovenskem Primorju, kjer je vzpostavil Zvezo komunistične mladine in bil urednik »Dela«. Kot urednik »Dela« si je ustvaril tak sloves, da so mu ameriški sodrugi ponudili uredništvo svoje »Delavske Slovenije«. Kakor ga je mikal postati urednik slovenskega komunističnega glasila v Ameriki, je povabilo vendarle odklonil, zavedajoč se, da je potrebnejši slovenskemu delavstvu in slovenskemu ljudstvu na Primorskem, ki ga življenjsko ogroža italijanski fašizem.

Dušan Kermavner je v pismu Ivanu Regentu 15. januarja 1964 takole obudil spomin na razmerje med Pertotom in Martelancom:

Na Martelanca me vežejo mladostni spomini, saj sem ga spoznal kot vrstnika – le leto dni mlajšega – dosti zgodaj, to je leta 1920, ko je bil še lepo normalen tržaški narodnjaček in se je zanimal zgolj za moderno literaturo, za

*Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba / *cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izluščil nekaj značilnejših poglavij.*

to pa intenzivno, medtem ko s politiko, to je z našo komunistično orientacijo ni hotel imeti še nobenega opravka. Takšen je bil tudi še leta 1921, ko je bil zadnje šolsko leto v Ljubljani. Ko pa se je po počitnicah ali v teku šolskega leta 1921–22 iz Idrije, kjer je nadaljeval gimnazijske študije, spet prikazal v Ljubljani, je bil že vnet Pertotov učenec. Stopil je nekoč k njemu v uredništvo Dela z majčkenim rokopisom o Treh labodih ali o nekem drugem tedanjem literarnem pojavu in mu izrecno dejal, da se sicer politično ne nagiblje k smeri Dela, a da bi vanj pisal o novih literarnih pojavih; v razgovorih, ki so sledili, pa je prišel čisto pod Pertotov vpliv tudi v politiki!

Pota mladih

Ko je Vladi v Delu 1. julija 1926 v svojem nekrologu za pokojnim prijateljem Srečkom Kosovelom označil Pertota za »idejnega voditelja« onega dela »mlade dijaške generacije 1919–23, ki se je razvil do komunizma«, je po vsej priliki imel v mislih tudi njegovo obsežno študijo z naslovom »Pota mladine«, ki mu jo je urednik Dragotin Gustinčič objavil v tržaškem Komunističnem ledarju za navadno leto 1922. V njej je razgrnil bralcu široko obzorje svetovnega dogajanja v organiziranih vrstah evropske komunistične mladine od izbruha vojne do ustanovitve Komunistične Mladinske Internacionalne (1919) in prvih let njenega delovanja.

Iz nje je 15-letni Vladi lahko črpal takšnele napotke o književnih referencah »proletarskega študenta«:

Plodovi fevdalnega in meščanskega literarnega bohemstva ne vabijo več proletarskega študenta. V njegovi knjižnici zavzemajo častno mesto: Kapital Karla Marxa, sociološka dela Friedricha Engelsa, Država in revolucija N. Lenina, Buharin, Radek, Trocki. Komunistični študentje se zanimajo za opozicionalne spise Hermana Gorterja, Antona Pannekoeka, Henriette Roland-Holstove.

V oči bode, da je Pertot le Leninu pritaknil začetnico imena, kot da bi le pri njem ugotovil bralec podvomiti, za koga gre, medtem ko naj bi bili drugi priimki in vzdevki mladim obče znani. Pri avtorjih, ki so navedeni z imenom in priimkom, pa gre za komuniste, ki so po vzoru Rose Luxemburg prišli s svojimi nazori ravno z Leninom navzkriž.

Na književnem polju pa Pertot trdi, da so mladim pri srcu takale dela:

Ljub pesnik jim je Walt Whitman (O, skrivno pravo upora! O neugasni in nepogrešni ogenj!). – Anarhistične, komunistične kakor individualistične teorije niso tuje komunističnemu študentu. Nikdar prej ni romalo v dijaške domove toliko socialistične in anarhistične literature kakor dandanes.

Vladi, Srečko in Aurelia

Vladijevega vzornika Jožeta Pertota se v spominskem utrinku na prva srečanja s Kosovelovo poezijo s toplimi besedami spominja vplivna italijanska tržaška publicistka in poslanka Aurelia Benco, Vladijeva vrstnica in tedanja voditeljica primorskih komunističnih deklet – to vlogo je podedovala od slovite labinjske učiteljice Giuseppine Martinuzzi – ob robu prve italijanske monografske knjižne izdaje Srečkovih poezij (1972 – zanjo imata neminljive zasluge pokojna Jolka Milič in Pavle Merku):

[...] Srečko Kosovel [...] o njem mi je prvi spregovoril dubrovniško-tržaški prijatelj Mirko Giaja, ko pa je ta zapustil

Aurelia Benco (1905–1995), hči iredentista Silvia Benca, voditeljica komunistk v Julijski krajini, Vladijeva prijateljica. Po vojni se je zavzela za obsežnejše prevajanje Srečka Kosovela v italijanščino. Bila je med pobudniki Liste za Trst, a jo je njeno vodstvo odstavilo na stranski tir, ker se je v parlamentu zavzela za zaščitni zakon za Slovence

Trst, mi je o njem pripovedoval Josip Pertot, ravnatelj, urednik in celo tiskarska lista Delo; od njega in od njegove okorne italijanske sem še z večjo vnemo vsrkavala pomen pesmi, ki so mu prirasle k srcu, pesmi mladeniča, ki se je v Ljubljani, kot on sam v hladni tiskarni, bojeval z zahrbtno boleznijo, ki jima je stregla po življenju. In ko je Pertot preminil v čistosti svojega sekularnega svetništva, sta Vladimir Martelanec in najin skupni prijatelj anarhist, slovenski čevljar, ki se mu ne morem spomniti imena, obujala v meni Srečka Kosovela; in v istih letih, kajti tedaj smo se pogostoma videvali, mi je o nadvse sodobnem izrazu njegove umetnosti pripovedoval tedaj še čisto mladi Avgust Černigoj.

Iz nekega drugega Kermavnerjevega pričevanja zveemo še:

Bil pa je Vladi že tedaj tesen prijatelj Srečka Kosovela in je menda sodeloval pri nekih dijaških listih predvsem v njegovi družbi, o čemer pa ne morem navesti ničesar konkretnega.

Nekaj »konkretnega« je v tem pogledu deset let pozneje prispeval akademik Anton Ocvirk v opombah k drugi knjigi Kosovelovih Zbranih del, ko je o Srečkovi pesmi »Moja duša« navedel, da

je nastala leta 1921 in je bila namenjena za oktobrsko številko realnega rokopisnega literarnega glasila Kres. Pod naslovom beremo: »List za književnost in umetnost. Izdaja dijaški krožek Kres. Urejuje Vl. Martelanec.«

mladeniča in ga pritegnil k sodelovanju sprva le s članki in ocenami iz književnega sveta.

Jože Pertot

A kdo je pravzaprav bil 26-letni komunist, ki je Vladiju postal vzornik in učitelj? Za sabo je imel razgibano, z zahtevnimi izkušnjami posuto življenjsko pot. Bil je vrstnik in gimnazijski sošolec Srečkovega starejšega brata in pesnika Stana Kosovela. Doma je bil tako kot Regent s Kontovela. Po dveh letih nemške gimnazije v Trstu se je

Reprodukcija manšete prve številke Dela

9. Vladi – Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

Vladijev obračun z narodnim nihilizmom

Tik preden je odrinil na Dunaj, je Vladi septembra 1923 objavil v Delu uvodnik z naslovom »Zaščita narodnih manjšin!« in že s sarkazmom narekovaja ošvrknil lojalnost pričakovanih slovanskih poslancev v Rimu do Mussolinijeve vlade. Dva tedna pozneje ga je v Ljubljani ponatisnil Glas svobode – glasilo Nezavisne delavske stranke Jugoslavije, kot je bilo ime legalizirani preobleki KP Jugoslavije, a to pot z udarnejšim naslovom: »K problemu Slovencev, ki so vsled kapitalističnega Verzajskega miru postali sužnji laških kapitalistov«. V njem je med drugim zapisal:

Revolucionarni boj delavskega razreda ne gre le za tem, da odpravi današnji kapitalistični način proizvodnje [...] ne, ta boj ima še druge cilje: osvoboditi malega kmeta iz mreže kapitalističnega in veleagrarnega oduševstva in pa osvoboditi nacionalno zaslužnjene male narode in narodne manjšine [...] ustvariti podlago za enakopravnost in mirno sožitje vseh narodov v delavsko-kmetijski federaciji. [...] Proletarska revolucija zmaga le, ako je njena stvar, njena ideja, stvar velike večine, širokih delovnih plasti kakega naroda in v to svrhu se mora zvezati z osvobodilnim bojem malega kmeta in z osvobodilnim bojem tlačanih narodov. – Na vzhodu, v Aziji, je postal narodni osvobodilni boj milijonov ljudstev [...] največja opora in najboljši zaveznik vsega delavskega gibanja. [...] Na zadnji seji Eksekutive [beri: izvršnega odbora Kominterne] v juniju [1923] se je na dolgo in široko razpravljalo o vprašanju nacionalne politike komunističnih strank, ki morajo razumeti, [da se imajo] postaviti na čelo ne le delavsko-kmetickemu osvobodilnemu gibanju, ampak tudi osvobodilnemu gibanju tlačanih narodov in narodnih manjšin. [...]

Strma pot od besed k dejanjem

Poudarek na prepletenosti razrednega boja z nacionalnim in protikolonialnim tedaj še ni zvenel domače v vrstah delavskega gibanja srednje in zahodne Evrope. Njegov internacionalizem se je nemalokrat prevesal v nacionalno ravnodušje in v brezbriznost do asimilacijskih tokov. Države zmagovite antante in poraženih centralnih sil so bile do izbruha vojne trdnjave mednarodne solidarnosti socialne demokracije, a hkrati kolonialne velesile.

Usodnost zaveznitva delavskega in kmečkega gibanja z narodno-osvobodilnimi gibanji pa je v državljanski vojni, ki je v Rusiji sledila Oktobrski revoluciji, dognal in izkoristil njen vodja V. I. Lenin. Za njim so pravico narodov do samoodločbe vse do odcepitve iz obstoječih državnih okvirov vsaj deklarativno sprejele članice Komunistične internacionale na svojem drugem kongresu leta 1920. A od besed k dejanjem se je pot še strmo vila.

Nacionalno vprašanje v Kraljevini SHS

Mučna je bila še zlasti v pravkar »ujedinjeni« Kraljevini SHS. V vrhu KPJ se je srbski komunist Sima Marković s somišljeniki na prvi strankini konferenci na Dunaju (julija 1922) z vsemi štirimi upiral uveljavljanju načela o samoodločbi na njenih tleh. Dojemali so ga kot oviro geslu »Proletarci vseh dežel združite se!« Prodrlo je šele na drugi strankini konferenci na Dunaju (maja 1923); a spet zgolj na papirju, in to šele po »prepričljivem« prigo varjanju odposlanca Kominterne V. P. Miljutina z grožnjo, da stranko sicer prikraja za dernarna sredstva iz moskovske blagajne.

Poleti 1923 je hrvaški komunist Đuro Cvijić sprožil v strankinih vrstah s članki v zagrebski Borbi široko in plodno razpravo

o nacionalnem vprašanju. Segla je vprašanju do obisti. Vladi Martelanc je bralcem Dela že avgusta 1923 pojasnil, da je slo za to, da pridobi naša stranka s spretno nacionalno politiko na svojo stran razočarane mase slovenskega, hrvaškega, bosanskega in makedonskega delovnega ljudstva, ki so jih znale razne »opozicionalne« nadvlade centralističnega meščanstva z demagogijo pridobiti na svojo stran. To nacionalno vprašanje, ki se je obširno razmatrivalo na zadnji seji eksekutive Kominterne v Moskvi, je za potek proletarske revolucije silne važnosti in tudi mi v Julijski Kraljini se bomo morali začeti zanimati zanj.

Sam je za to poskrbel v Delu in pozneje z odmevnimi prispevki v večjezičnem poluradnem glasilu Balkanske federacije Komunističnih Partij La Fédération Balkanique (začelo je izhajati na Dunaju 15. julija 1924), leta 1925 pa z daljšim esejem v Zapisnikih Delavsko-kmetijske Maticice. Deset let pozneje pa še iz Moskve s skrivnostnimi dopisi »V. Angeljeva« v ljubljanski Sodobnosti.

Peti kongres Kominterne in nacionalno vprašanje

Na Plenumu, ki ga omenja Martelanc, je njen član poljski Jud Karl Radek izrekel bližajočemu se svetovnemu kongresu Kominterne nedvoumno napotnico: »Toda mi mislim, da ne spada večina nacionalno čutečih mas v tabor kapitala, ampak v tabor dela. Mi hočemo in moramo do teh mas potiti iskati in jo najti.«

Nacionalno in kolonialno vprašanje je tako na 5. kongresu Kominterne stopilo

Gramscijeva izkaznica za vstop v Kremelj

odločno v ospredje. Uvodni govor o njem je junija 1924 imel Ukrajinec Dmitro Manuiljskij. Grajal je ravnodušnost do nacionalnega in kolonialnega boja v vrstah nekaterih komunističnih partij, posebej tistih v evropskih kolonialnih metropolah. Mar ni ravno tedaj, tik pred kongresom, vodstvo Kominterne dovolilo kitajskim komunistom, da vstopijo v narodno-osvobodilno gibanje Kuomintang? Mar ni na Balkanu že izkazalo posebne pozornosti Hrvaški republikanski kmečki stranki Stje-

pana Radića? Vprašal se je celo, »da-li bi se mogli komunisti [...] baviti z ustanavljanjem takih strank« in nanj argumentirano odgovoril pritrdilno.

Gramscijev zaupni pogovor s Stjepanom Radićem

Prav z Radićem se je bil na Dunaju 19. aprila 1924 temeljito pogovoril Antonio Gramsci in na koncu dolgega poročila CK-ju KPI ugotovil:

Nismo še dorekli naše politike do slovenskega in nemškega prebivalstva, ki je bilo po vojni priključeno Italiji. O tem bi se veljalo soočiti s KP Jugoslavije in se dogovoriti o skupni smeri delovanja. Sploh pa bi se veljalo tesneje povezati z Balkansko Komunistično Federacijo z ozirom na vlogo, ki jo Balkan ima v politiki italijanske države.

Kominternina o Slovencih v Kraljevini SHS in Italiji

Kritike in smernice Manuiljskega je kongres po tehtnih razpravah v svojih delovnih telesih prve dni julija 1924 preli v obvezujoče resolucije. Za slovensko nacionalno vprašanje je bila kongresna resolucija o jugoslovanskem vprašanju zgodovinskega dometa, dasiravno v javnosti prezrtar. Priobčilo jo je uradno Kominternino glasilo Inprekor v svoji nemški, francoski in angleški različici. Navajam točke, ki zadevajo Slovenijo [mastni tisk R.K.]:

1. Jugoslavija je država, sestavljena iz mnogih narodnosti. [...] Proti njim se izvaja politika nasilnega raznarodovanja.
2. Srbi, Hrvatje in Slovenci so trije ločeni narodi. Teorija o troedinem narodu Srbov, Hrvatov in Slovencev je le krinka za srbski imperializem. [...]
7. Z ozirom na obstoj množičnega gibanja proti narodnemu zatiranju v vseh njegovih oblikah ter gibanja za samoodločbo v Jugoslaviji postaja nacionalno vprašanje aktualno in ostro in zadeva neposredno koristi delavskih množic. **V tem oziru se mora splošno geslo o pravici narodov do samoodločbe, ki ga je oznanila KPJ, izraziti v obliki ločite hrvaške, slovenske in makedonske od Jugoslavije in oblikovanja neodvisnih republik iz njih.**
8. Kar zadeva hrvaško in slovensko prebivalstvo ozemelj, ki jih zaseda Italija, mora Komunistična Partija te države voditi propagando in agitirati v duhu zgoraj navedenih gesel in v tesni povezavi z bratsko KP Jugoslavije.

Britanski laburistični predsednik vlade in zunanji minister Ramsay MacDonald (levo) in sovjetski veleposlanik Hristian Rakovskij med pogajanj o priznanju Sovjetske zveze v Londonu 1924, ko se je ime Slovenije kot državne enote prvič pojavilo na mednarodnem diplomatskem parketu

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izluščil nekaj značilnejših poglavij.

Komunist tigrovec Zmago Krašna, Vladijev in Jelinčičev tovariš

Zorko Jelinčič, pobudnik in duša primorskega TIGR-a

Slovenskim, hrvaškim in italijanskim komunistom na Primorskem pa je veljalo še posebej sledeče navodilo:

»[...] **Kongres nalaga Komunističnim Partijam v Srednji Evropi in na Balkanu nudenje popolne podpore narodno-revolucionarnim gibanjem zatiranih narodov proti oblasti vladajočih buržoazije in organiziranje komunističnih jeder v narodno-revolucionarnih organizacijah, zato da stopijo na čelo narodno-revolucionarnih gibanj zatiranih narodov** in ga vodijo po jasni in določni poti revolucionarnega boja proti oblasti buržoazije na podlagi tesne vzajemnosti vseh delavcev in njihovega skupnega boja za delavsko-kmetijske vlade v sleherni državi. [...]

Vladijeva babiška vloga pri rojstvu TIGR-a

V skladu s kongresno resolucijo Kominterne in z domačimi razmerami na Primorskem si je babiško vlogo pri rojstvu narodno-revolucionarne organizacije med primorskimi Slovenci, poznejšega TIGR-a, naložil Vladi s svojimi tovariši. Nesporni pobudnik in voditelj TIGR-a Zorko Jelinčič se spominja, kako je tedaj na Primorskem ob narodnjaški in krščansko-socialni mladini *zrasel še pomemben tretji faktor – komunisti. [...] Zato sem smatral za svojo nalogo do skrajnosti radikalizirati odpor proti fašizmu, enako kot komunisti, ki so to že delali v podzemlju. Od tod moja težnja še bolj in povsod, kjer jih še nisem imel, navezati stike s komunisti [...] Na Tolminskem sem se v veliki meri oprl na dijake učiteljskega [...] Nanje so vplivali predvsem komunistični učitelji okrog Zveze učiteljskih društev, posebno Jože Pahor. Kasneje pa je bil z njimi v stalnem stiku temeljit poznavalec marksizma Vladimir Martelanc [...] Zadnja leta pa je navezal posebno tesne stike Srečko Kosovel [...] Sodelovala sta posebno nadarjena dijaka Fatica Obidova [...] in Zmago Krašna, že tudi delaven komunističen mladinec [...]*

»Slovenija« na mednarodnem diplomatskem parketu

To so – ali pa bi naj vsaj bila ... – dovolj znana dejstva. Manj je pa znano, kako se je na smernice Kominterne za Jugoslavijo in Balkan nemudoma odzvala sovjetska diplomacija.

Po državnozoborskih volitvah v Veliki Britaniji, svetovnih kolonialni velesili, so decembra 1923 drugo uvrščeni laburisti z odločilno zunanjo podporo šele tretje-

uvrščeni liberalcev Lloyda Georgea prvič v zgodovini oblikovali – pač manjšinsko in majavo – vlado s svojim prvkom Ramsayem MacDonaldom na čelu. Premier si je pridržal tudi pristojnosti zunanjega ministra. Med svoje prve poteze na zunanje-politični šahovnici je na pritisk vplivnega strankinega terena v sindikalnih organizacijah uvrstil tudi diplomatsko priznanje sovjetske Rusije. Mučna in dolgotrajna pogajanja so v Londonu trajala od srede aprila do srede avgusta 1924. Sovjetsko delegacijo je vodil izkušeni in vplivni diplomat Hristian Georgievič Rakovskij.

Ob uspešnem zaključku pogajanj je Rakovskij 12. avgusta naslovil na vlado Ramsaya MacDonalda posebno noto o širših aktualnih zunanje-političnih vprašanjih. Dotaknila se je tudi položaja na Balkanu in se izrecno oprla na načeli samoodločbe in federalizma. V noti se ime Slovenije kot bodoče državne enote prvič v zgodovini pojavilo na uradnem diplomatskem parketu.

Ljubljanski liberalni dnevnik Jutro je noto sicer korektno in v relevantnem jedru kar dobesedno povzel po uglednem londonskem Daily Herald in jo 20. avgusta objavil. Toda spremenil jo je z nemarnim, rahlo prezirljivim naslovom »Sovjetski balkanski recept« [mastni tisk R.K.]:

Obe balkanski vojni leta 1912 in 1913 nista odpravili vzrokov novih konfliktov na Balkanu, ampak jih nasprotno še povečali. Vsi, ki zasledujejo balkanske razmere, vedo, da obstoji tam cela vrsta problemov, od katerih bi mogel dati vsak danes ali jutri povod za nove vojne. Vprašanje Makedonije, Trakije, Črne gore, Hrvatske, Slovenije, Madžarske in druga vprašanja zahtevajo takojšnje rešitve. Brez rešitve teh vprašanj je mir v stalni nevarnosti. Po mišljenju sovjetske vlade je eno izmed osnovnih načel, ki more čuvati interese narodov vseh teh področij in držav in ki more ustvariti tamkaj tudi močnejše državne organizacije, ki bi združevale potrebne predpogoje za ekonomski in politični razvoj – **načelo federalizma**. S sprejetjem tega temeljnega načela v Jugoslaviji in priznanjem neodvisnosti Hrvatske, Slovenije, Črne gore, Makedonije, Dalmacije in Srbije v granicah federalizma, je mogoče odpraviti krizo, ki je obstajala v tej državi že od časa, ko je nastala.

Predelec bi nas zaneslo po sledih drobnjakarskih in kratkovidnih polemičnih odzivov na izjavo Rakovskega v Kraljevini SHS. Bili so pretežno notranje medstrankarskega dometa; beograjski zunanji minister se je celo od komentarja vzdržal, češ, Kraljevina SHS Sovjetske Zveze diplomatsko itak ne priznava ...

Stopili bomo raje spet po Vladijevih sledih ...

10. Vladi - Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

Regentova opreznost

Leta 1967 je Cankarjeva založba pospremila Regentove Spomine s temile besedami: »Še preden je utegnil Ivan Regent povedati vse tisto, kar je doživel v svojem dolgem in razgibanem življenju, mu je smrt iztrgala pero iz rok.« A pravi vzrok za to, da v njih ni najti o Vladiju niti besedice, tiči prej v dejstvu, da je med vodilnimi tržaškimi komunisti, ki so se še obotavljali slediti Vladiju pri uvajanju smernic Kominterne o nacionalnem vprašanju v tržaško in primorsko stvarnost, bil tudi Regent.

Generalni konzulat ZSSR v Trstu

Intimnejšo zadrego z Vladijem pa je Regent par let pred smrtjo razodel v pismu Dušanu Kermavnerju:

Leta 1924 je prišel v Trst prvi sovjetski generalni konzul. O njegovem prihodu sem zvedel zjutraj iz lista »Il Piccolo«, ki je sporočil tudi, v katerem hotelu se je nastanil. Več kot toliko o njem nisem vedel. Mimogrede naj ti povem, da sem se začudil, ko sem prišel ob tretji uri domov in me je Malka [žena Amalija Ličar] s prstom na ustih opozorila, naj bom tiho, ker me nekdo čaka, ki noče povedati, kdo je, ampak, da je verjetno policijot. Čakal me je v sobi, ki je bila obnem sprejemnica in pisarna. Ko sem vstopil v sobo, se je predstavil sovjetski generalni konzul Goldenberg [prav: Adam Adolf Goldberg, poljski Jud, udeleženec oktobrske revolucije].

Razume se, da mu nisem verjel. Kako naj verjamem, da sovjetski generalni konzul pride v Trst in svoj prvi obisk napravi k sekretarju Komunistične stranke za Julijsko krajino in Istro, saj je bilo vendar neumno in zame nevarno. Govorila sva vsega skupaj četrte ure. Povedal mi je, da ga je poslal k meni tovariš Terracini [Gramscijev tesni sodelavec Umberto T.]. Vprašal me je tudi, če sem dobil Terracinijevo pismo. Rekel sem mu, da nisem dobil nobenega pisma. Povedal mi je, da bom dobil popoldne čisto gotovo pismo, mi dal vizitko in me povabil za drugi dan v hotel [H. Milano pri železniški postaji], kjer je začasno stanoval.

Pol ure po odhodu generalnega konzula je res prišlo Terracinijevo pismo, s katerim mi je Terracini v imenu strankinega vodstva naznanjal, da me je CK KPI imenoval za svetovalca generalnega konzula in naj mu grem v vseh ozirih na roke, ker nimajo nobene druge osebe v Trstu, h kateri bi se obrnili s tako prošnjo in ji naložili tako nalogo. Hkrati mi je priporočal, naj opreznost še nadalje obdržim partijski sekretariat za Julijsko krajino in Istro, pri čemer naj bom pri obih nalogah zelo previden. Zato sem se drugi dan, ko sem prišel v hotel h generalnemu konzulu, čisto drugače obnašal. Generalni konzul mi je predstavil par svojih sodelavcev, govorila sva o vsem potrebnem in sem mu že takrat obljubil, da mu bom preskrbel uradne prostore in uradno osebje. Prav kmalu sem mu preskrbel vilo v ul. San Michele [last odv. Emilia Pincherleta, očeta odv. Gina P. in priljubljenega pediatra Bruna P.], preskrbel mu dva tovariša kot dva uradnika [brata Sussek – eden od njih, učitelj Giuseppe S., je kmalu zatem pomagal Regentu pri izdaji Cankarjevega Hlapca Jerneja v italijanski in na njegovo željo sem zahajal vsakih nekoliko dni k njemu in reševal skupaj z njim najrazličnejša vprašanja.

Čar in ... čeri zakulisja

K njemu je začel zahajati tudi tovariš Martelanc, ki je menda prišel z Dunaja. Čez nekaj mesecev me je generalni konzul vprašal, če se mi ne zdi, da bi bilo pametno,

če bi vzel Martelanca za obveščevalno službo. Martelanc je bil tedaj še mladi gimnazijec [prav: študent na Dunaju in urednik lista La Fédération Balkanique], nedvomno inteligenten, vendar sem se temu uprl in rekel, da bom napravil vse, da se to ne bi zgodilo, da imamo premalo ljudi in da obveščevalna služba kvari mladino. Kljub temu sem čez par mesecev zvedel, da je ujel Martelanca s plačo, ki je bila dvakrat ali trikrat višja od moje, in sicer deloma v italijanskih lirah, deloma v dolarjih, kar je mladega Martelanca prav gotovo zapeljalo. Poleg tega je imel na razpolago še poseben fond.

Že iz kilnih sklepnih poudarkov je čutili, da je Regent kahal do bistrega mladina staro, nikdar prekuhan zamerio. Zaupne naloge, ki jih je Vladi odteje opravljal za sovjetsko obveščevalno službo, mu se zdalec niso nudile razkošja, ki mu ga je nevoščljivo pripisal. Pravičneje je Vladiju sodila Fanica v pismu Srečku od srede julija 1925:

Pred dobrim mesecem sem bila v Trstu skupaj z Vladijem. Mnogo sva se menila o vsem in vendar se mi zdi, da Vladi svojega delovanja ne izživlja, da vrši vse nekako podzavestno, mogoče bolj iz nekake duševne potrebe kakor iz prepričanja. Kakor sem ga doumela, je precej dozorel, osamosvojil se je v teku svojega življenja na Dunaju in v Parizu, zlasti v zadnjem, kjer ga je potreba prisilila, da je stopil v krog manualnih

Začetek Vladijeve razprave K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine v 2. in 3. št. Zapiskov Delavsko-kmetijske Matice (1925)

delavcev [preživljal se je namreč s pomivanjem posode po restavracijah]. Ta – zadnja – sola je bila najboljša zanj in za njegovo delovanje, ker drugače bi kot sin birokratske družine, materin razvajenček gledal skozi nekaka idealna očala na trpljenje in boj za enakost, ki ga oznanja; poznal bi vse to bolj iz knjig in brošur kakor iz življenja. Ko sem se seznanila z njegovo družino, sem se čudila, da se je dvignil do tega stališča. Tudi njegov mlajši brat [Milivoj – Vojček] mu sledi, samo mlad je še in precej nesamosten.

Vladi je sedaj spet zdoma: bo kje v Rimu, kakor menijo doma, kake 4 mesece, potem se vrne za stalno. Midva imava redno korespondenco, le sedaj sva jo opustila za ta čas iz previdnosti. Kako že pravi sv. pismo: Njegova pota so neznana in neumljiva in treba je tako!

Da gre verjeti prej Fanici kot Regentu, zveemo tudi iz Vladijevega pisma Dušanu iz Pariza:

Moja »kura« proletarska, kot jo nazivaš, mi je po dunajskem ambientu moralno zelo koristila in mislim, da bi koristila vsakomur, kdor jo hoče poskusiti. Tako se upam vrniti v naš domači pokret mnogo bogatejši v izkušnjah.

France Klopčič o Vladiju in Gustinčiču

Po 5. kongresu Kominterne je od Gustinčičeve in Vladijeve politične publicistike kar kipelo. Zapiski Delavsko-kmetijske Maticice so jima objavili par tehtnih razprav. Pri reviji je sodeloval tudi poznejši zgodovinar delavskega gibanja France Klopčič (brat pesnika in Srečkovega prijatelja Mileta Klopčiča in v 70. letih prejšnjega stoletja večkratni gost Krožka za družbene in politične vede Pino Tomažič pri Tržaški federaciji KPI).

Prelomnemu pomenu Zapiskov Delavsko-kmetijske matice namenja Klopčič poglavje svojih bogatih, nemalokrat trpkih spominov na Desetletja preizkušenj:

[...] Revija se je lotevala tudi nacionalne usode Slovencev, predvsem tistih v Primorju pod Italijo. [...] Dva članka o tem sta pomembno prispevala k nadaljnemu razvoju slovenskega narodnega vprašanja. Vnesla sta jasnost v nacionalno politiko slovenskih komunistov v Italiji; pravzaprav sta jo utemeljila in izdelala. Pri tem so se presojice razprostrle na položaj Slovencev sploh ter tako vrnile in oživile staro idejo o zedinjeni Sloveniji. V prvi številki revije se je oglasil Dragotin Gustinčič.

Klopčič naglašja, da je »spadal med ustanovitelje komunistične stranke na Slovenskem in je veljal za politično in teoretično najbolj podkovanega voditelja«. Gustinčič je

poudaril pomen nenehne obrambe perečih dnevniških vprašanj Slovencev pod Italijo, ki je izvajala hudo in poniževalno raznarodovalno politiko. Zato je predlagal borbi za socialna vprašanja pridružiti boj za narodno svobodo in za vsakodnevne zahteve Slovencev (in Hrvatov) [...] Narodnjakom v brki je izpričal, da delavstvo, ki priznava resnični internacionalizem, ni breznarodno ali protinarodno, kakor so trdili [...] Vendar tudi Gustinčič ni do konca razpletel slovenskega vprašanja. Kmalu se je javil k besedi Vladimir Martelanc, Tržačan, rastoč teoretik.

Za samoodločbo narodov ali zgolj delovnih ljudstev?

Prve dni marca 1925 je res izšla 2. številka revije. Na uvodnem mestu je priobčila prvi del obširne Vladijeve razprave »K vprašanju italijanske imperialistične politike na Jadranu in Balkanu ter k vprašanju Julijske krajine«. Takole ga Klopčič razločevalno presoja v razmerju do Gustinčičevega:

Razodel je ista mnenja kot Gustinčič, razlikovala pa sta se v dveh točkah. Martelanc je pisal o samoodločbi delovnih ljudstev. Gustinčič mu je z opombo pod črto oporekal in pojasnil, da mora samoodločba veljati za ves narod. Seveda je imel Gustinčič prav. Toda v drugi točki je šel mladi Vladimir Martelanc dlje od Dragotina Gustinčiča, zastopnika starejšega rodu. Izrekel se je za »ustanovitev samostojne delavsko-kmetijske republike Slovenije, kateri bi pripadali tudi primorski Slovenci«. Prvič v našem tisku [sploh slovenskem, ne le komunističnem; op. R.K.] je omenjena najnost združitev Slovencev v lastno slovensko državo nazvlic mejam, ki so jih krojile imperialistične velesile. Od tu je bilo samo še korak do strnjene gesla, ki ga je od leta 1926 naprej partija v svojem tedniku in pri drugih nastopih ponavljala: »za svobodno in zedinjeno Slovenijo« – razume se v federaciji z drugimi svobodnimi narodi. Tako se je v vrstah komunistov izkristaliziral slovenski narodni program.

Kongresne teze iz Liona

Pod Bordigovim vodstvom se je KPI že lep čas upirala Leninovi politiki enotne

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izluščil nekaj značilnejših poglavij.

Ivan Regent (1884–1967); skrb za enotnost med Slovenci in Italijani v stranki mu je spocetka narekovala opreznost pri dohajanju Vladijevih in ... Gramscijevih stališč do slovenskega nacionalnega vprašanja

France Klopčič (1903–1984), vodja PAČ (proletarskih akcijskih čet) v spopadu z Orjuno 1924 v Trbovljah, po vojni povratnik iz sovjetskega gulaga in zgodovinar delavskega gibanja mednarodnega ugleda

fronte delavstva in kmetov. Antonio Gramsci je zato že v Dunaja začel z obširno pismensko izmenjavo s somišljeniki v CK-ju stranke (Togliattijem, Terracinijem, Scocimarrom) presti niti, ki naj bi na tretjem kongresu potegnile stranko v korak z navodili Kominterne. V moskovsko centralo sta bila tako izvoljena Togliatti in Bordiga, a slednji le kot namestnik prvega. Vajeti stranke je zavihtel Gramsci. Naročil je tiskanje novega strankinega dnevnika L'Unità in prenovljenega štirinajstdnevnik L'Ordine Nuovo. S Togliattijem sta se lotila pisanja kongresnih tez srujoče se nove večine. Tretji, že podtalni strankin kongres jih je v Lionu konec januarja 1926 potrdil, zato jih je povojno zgodovinopisje poimenovalo kar Lionske teze. A v obzir je vzelo le njihovo 4. poglavje o notranjih političnih razmerah v Italiji. Zanimarilo je ostala 4. poglavja, med njimi drugo, o delu na področju narodnostne in kolonialne politike, ki je za Slovence in Hrvate zgodovinskega pomena, saj odraža že navedene sklepe 5. kongresa Kominterne o pravici do samoodločbe vse do odcepitve od Italije in Jugoslavije. Gramsciju je pri njegovi sestavi pomagal ... Vladi.

Burji, ki so jo njegovi članki v reviji La Fédération Balkanique dvignili maja 1925 na Tržaškem tudi v sami stranki, bo veljal eden od skorajšnjih prispevkov v podlistku.

Vladijev izgon z Dunaja

Za svoj 20. rojstni dan je Vladi aprila 1925 prejel od avstrijskih oblasti, na pobudo ... beogradske policije, nepričakovano »darilce«: odlok o izgonu iz države. K sreči ne v ... Jugoslavijo. V spisu, ki ga je na Gustinčičevo vabilo sestavil v Moskvi novembra 1933, je spomin na ta čas takole obudil:

Maja sem se peljal v Rim na povabilo Gramscija, s katerim sem imel že na Dunaju vrsto razgovorov o Julijski krajini. CK je medtem nekako pomiril tržaške sodruge glede mojih člankov, toda vprašanje nacionalne politike v Julijski krajini je zaenkrat še ostajalo odprto. CK je rajši prej izpeljal v vrstah KPI evolucijo od starih socialno demokratičnih stališč k bolj-ševiskemu razumevanju narodnega vprašanja tako, da je postopoma obšel ostre spopade in diskusije.

Gramscijev obisk v Barkovljah in Regentov ... celofan

K temu je zalegal tudi obisk, ki ga je Gramsci na svojih predkongresnih

poteh po Italiji opravil tudi v Trstu. Da bi se izognil policijskemu nadzorstvu, je sporazumno s tovariši iz že zavirajočega vlaka pri Barkovljah izskočil in si pri tem razparal sicer začuda skromno obleko. Zakrpala mu jo je tovarišica Pina Colja (žena poznejšega partizana Giorgia Jaksetiča).

Gramsci je Regentu v Barkovljah vztrajno prigovarjal v smislu Kominterne nacionalne politike v gostilni Scheimer (bila je last poslovenjene vinogradniške družine sudetskih Nemcev; za podatek se zahvaljujem Martinu Poljsaku), tik nad železnico, od koder je s pogledom na Tržaški zaliv segel do Miramarskega gradu in zrl na gradbišče nove obalne ceste proti Devinu.

Regent je vsebino sestanka v svojih Spominih sežal in zavil v celofan, ki le za silo prikriva zadrego pred Gramscijevo (in Vladijevo ...) kritiko vztrajanja pri »starih socialno demokratičnih stališčih«:

Temeljna direktiva partije glede odnosov komunistov do vprašanja narodnih manjšin je ostala dalje nespremenjena. Le tovariš Gramsci, ki je obiskal Trst menda poleti 1924. leta [prav: 1925], mi je v daljšem pogovoru na vrtu gostilne Šajner [prav: Scheimer] nad Barkovljami omenil, da bi bilo dobro, ko bi slovenski in hrvaški komunisti v Julijski krajini in Istri pomislili, če ne bi kazalo izkoristiti v namene naše propagande in protifašistične akcije narodno privrženost Slovencev in Hrvatov, kar pa smo v Trstu več ali manj že delali.

Z obiska v Barkovljah je Gramsci pisal ženi Julki Schucht v Moskvo v bolj sivih tonih, da bi ji ublažil bolečino dolgoletne ločitve in »domotožja« po Italiji; poznala jo je še z otroških nog iz časov političnega pregnanstva njenih staršev. Omenil ji je zadoščenje nad uspešnim političnim opraskom in dodal:

[...] v zadnjih časih sem veliko prepotoval, ogledal sem si kraje, ki so baje prelepi, menda občudovanja vredne pokrajine, ki jih tuji hodijo od daleč zamaknjeno občudovat. Bil sem, na primer, pri Miramaru, toda grad je bil videti kot nekakšna iznakažena podoba Carducijeve domišljije; njegovi beli stolpi so se mi zazdeli kot z apnom sveže pobeljeni dimniki; morje je bilo žolto kalno, ker so neki kopači, ki gradijo cesto, vanj zmetali tone odpadkov; sonce se mi je zdelo kot nekakšen grelec ob napačnem letnem času.

11. Vladi – Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

Vladi na Dunaju o neodvisni slovenski delavsko-kmečki republiki

V svoji moskovski spomenici z novejbra 1933 je Vladi zapisal:

Ko se je pojavila na Dunaju revija »Fédération Balkanique«, je to omogočilo, da se je v tem času aktivizacija narodnega in kmečkega vprašanja na Balkanu postavila tudi slovensko vprašanje. S tem namenom sem napisal nekoliko člankov, v katerih sem [od dec. 1924 do aprila 1925] postavil geslo neodvisne slovenske delavsko-kmečke republike in nalogo boja proti velesrbski diktaturi in italijanskemu imperializmu.

Na te članke je odgovoril tržaški »Piccolo« z velikim člankom (marca 1925), značilnim za to, kako je reagirala italijanska buržoazija na našo dejavnost. V njem se seveda zavračajo kot lažne trditve o narodnem zatiranju Slovanov v Italiji, apelira se na italijanske komuniste, ki v dobri veri sodelujejo s slovenskimi komunisti, kako se lahko na podlagi teh člankov prepričajo, da zasledujemo nacionalistične cilje; nato apelira na slovenske nacionaliste, da bi se prepričali, kako vodi njihova politika končno v komunizem. Tudi med Slovenci so posestniki, ki imajo kaj izgubiti. Zato naj se Slovenci odrečejo svojih nepomirljivih pozicij do Italije. »Edinost« je na to odvrnila, da ne odgovarja za moje članke, in sploh da sem jaz še »mlad politik« in da mi ni treba pridajati preveč pomena. Toda fakti o nacionalnem zatiranju, ki so navedeni v »Fédération Balkanique«, so točni, in najboljše sredstvo proti širjenju komunizma med Slovenci bo to, da italijanska vlada sama spremeni svojo politiko do narodnih manjšin.

Viteški besedni dvoboj na Vladijevih plečih

V ta odstavek je Vladi strnil viteški besedni dvoboj, ki ga je nehote izzval med tržaškima dnevnikoma Il Piccolom in Edinostjo. Že razmerje sil v času, ko je Mussoliniju že prevzel odgovornost za umor Matteottija in se zavezništvo z nacionalisti utrdil v sedlu oblastniškega samoderžca, bi dnevnikoma ne dalo, da bi viteški dvoboj prekipel v odkrito prerokanje. A v danem primeru je v imenu njima skupnega protikomunizma mestoma zabrnal v pristno sozvočje.

Povod zanj je dal do Slovanov nena- vadno pomirljiv članek iredentista Federica Pagnacca, odgovornega urednika lista La Frontiera, glasila italijanskih prostovoljcev iz Avstrijskega Primorja v italijanski vojski. Il Piccolo – vodil ga je Mussolinijev sošolec in osebni prijatelj Rino Alessi – ga je izdatno povzel z opreznim pritrjevanjem. Poslanec Josip Wilfan, vodja političnega društva Edinost in istoimenskega dnevnika, je prijetno presenečen pohitel z objavo prevoda Piccolovega povzetka pod udarnim in pohvalnim naslovom »Zopet eden, ki misli pametno!«, češ, Pagnacco

[...] dokazuje nesmiselnost trditve, da bi mogle narodne manjšine tvoriti kako nevarnost za Italijo. Imamo – tako naglašala – za svojim hrbtom maso štirideset milijonov Italijanov. [...] Ali morejo – vprašuje Pagnacco – predstavljati kako nevarnost za Italijo? Odgovorja: Sami na sebi gotovo ne, vendar bi mogli postati zelo nevarni. Nevarnost bi bila v slovanskem in nemškem iredentizmu, ki bi ga podžigala čustveni in politični pritisk Nemčije in Jugoslavije. To bi zopet – in morda za desetletja – vezalo vnanjo politiko Italije na nje severno-vzhodnih mejah ter bi jo odtegn(j)alo od razsežnejših in bolj oddaljenih problemov evropske in svetovne politike!

Kajti ugovor, da so Nemci na južnem Tirolskem ter Slovenci in Hrvati na Primorskem »zgodlj stvar notranje politike«, ne more prepričati, da ne bi Nemci in Jugoslaveni vso svojo pažnjo, vse svoje želje in vsa svoja stremjenja obračali las-

tnim – kakor pravijo – neodrešenim bratom. Vso strašno težo moralne sile bi morala Italija – naglašala Pagnacco – občutiti na tehtnici svoje bodočnosti! Zato naj bi bila – po mnenju pisca – prva in najvišja naloga vlade [...], da prepreči postanek slovanskega in nemškega iredentizma.

Josip Wilfan (1878–1955), predsednik političnega društva Edinost, poslanec v italijanskem parlamentu (1921–1928), predsednik Kongresa evropskih narodnosti (1925–1938), član beogradske prostoizdarske lože »Dositaj Obradović«

Nemcem in Slovanom naj se zato prizna osnovna pravica šolanja v lastnem jeziku. Wilfan je uvodnik sklenil rekoč, da navzlic določnim pridržkom priznava, da se je tu o perečem našem manjšinskem vprašanju oglašil človek, ki zna misliti – pametno. Simptomatično pa se nam zdi, da je ta izvajanja hitro posnel tudi »Piccolo«, ne da bi bistveno oporekal. Tudi njegove pripombe morajo dobiti primeren odgovor.

Toda Piccolo je že isti dan Pagnaccovo utemeljevanje potrebe po mehke- ravnanju z manjšinami svarilno speljal v tesno strugo »prave mere«. Wilfan je te blede pramene pogojne spravljivosti pri »sobesednikih«, ki ga sicer še nista neposredno nagovorila, željno pograbil kot priložnost, ki je ne kaže zapraviti. Z obširnim povzemanjem Pagnacca in Alessija v Edinosti in s svojimi replikami je razpravo komaj dohajal. Razvlekla se mu je čez prve 4 aprilске številke Edinosti.

Pod naslovom »Razpravljanja o manjšinskem vprašanju« je o Pagnaccovih izvajanjih spočetka pribil, da so mu bila »v veliko zadoščenje«, čeprav ne soglašala »z vsakim njegovim nazorom«. Pagnaccovo zanikanje, da utegnejo »drugorodni državljani Italije biti nevarni za državo«, mu je videti »pravilno in logično«. Prav tako soglašala z njegovo trditvijo, da bi »nevarnost za interese Italije [...] mogla nastati iz zgrešenega postopanja z narodnimi manjšinami, iz [...] slovanskega in nemškega iredentizma«. Kajti, res je, pravi Wilfan:

Nemci in Slovani Italije imajo onkraj meje soplemenjake in Italija ne more preprečiti z nobeno silo, da ne bi ti sočustvovali

Rino Alessi je stanoval v vili, ki jo je ob osvoboditvi Trsta zasedla partizanska oblast. V njej je uradoval Boris Kraigher. Pozneje je ob njej zrasel Slovenski dijaški dom Srečka Kosovela. V njej je na začetku 70. let prejšnjega stoletja delovala slovenska skrajno levičarska skupina Matija Gubec; iz njenih vrst sta izšla med drugimi tudi pokojni direktor Primorskega dnevnika Duško Udovc in državni sekretar v Prodijevi vladi Miloš Budin

s svojimi soplemenjaki v tej državi in [...] podžigali slovenski in nemški iredentizem. Vse to so misli, ki jih tudi mi vedno pišemo v svojem odporu proti sedanji manjšinski politiki v Italiji. V polnem miselnem skladu smo z gospodom Pagnaccom.

Razhajal se je z njim le v utvari, ki jo Pagnacco neguje, da »pride do poitalijan-

Rino Alessi (1885–1970), italijanski časnikar in pisatelj, Mussolinijev sošolec in prijatelj, direktor tržaškega dnevnika Il Piccolo za časa fašizma

čenja drugorodcev po naravnem procesu«, kot tudi v prikriti groznji, ki veje iz zana- šanja na »tisočera sredstva«, ki »jih ima država na razpolago za poitalijančevanje drugorodcev«.

Naslednji dan se je Wilfan v uvod- niku »Razprava se nadaljuje« lotil zavra- čanja Piccolovega ograjejanja od Pa- gnaccovega prenaprtega opuščanja zavor v manjšinski politiki. Alessiju sicer pri- znavala, da se »hoče z resno voljo približati resnemu razpravljanju, kot je to potrebno, ko gre za tako resno stvar«. Wilfan sodi, da je Alessijevo naziranje pametno in pravilno, ko trdi, da »se more iredentizem pospeševati s preveliko strogostjo in za- tiranjem, ki poraja moralen upor«, a prav tako »tudi s preveliko odeljenjivostjo nap- ram nedopustnim zahtevam v okviru države«. Obžaluje pa, da hoče Alessi svoje stališče »nekoliko retuširati« z raz- ločkom med narodno kompaktnim po- deželjem, kjer naj manjšina uživa pravico do šolanja v lastnem jeziku, ter mesti in predmestji, češ da so se Slovani tja umetno ugnezidili »pod prejšnjo vladavi- no«. Italija naj se zato po njegovem raje zdeluje po »kulturni samoupravi«, ki jo narodnim manjšinam – mišljeni so Nemci – priznavata državi, kot sta Danska in Estonska. Alessi se, sodi Wilfan, kaže »v luči človeka, ki z eno roko dela koncesije praktični potrebi, z drugo pa jih zopet odtega«:

Mi pa pravimo, da se mora manjšinsko vprašanje rešiti v vseh pogledih, v njegovi celoti, na vseh panogah javnega življenja! [...] S takim omahovanjem med »da« in »ne« ne pridemo dalje z reševanjem tega problema [...]

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravljala izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izluščil nekaj značilnejših poglavij.

»Poglavje o iredentizmu«

Naslednji dan je Wilfan v svojem uvodniku načel »Poglavje o iredentizmu«. Alessijevo razlago, »da more iredentizem nastati iz dveh razlogov: ali je sad zatiranja, ali pa neomejene strpnosti brez kontrole«, Wilfan ne oporeka. Še več: sploh ne drži očitek, da

naše ljudstvo ni vestno poučeno o svojem položaju v novi državi. Kajti resnica je ta, da mu njegovi poklicani voditelji in zastopniki [kajpak, začeniši z njim] nepre- stano in vestno govorijo o njem.

Zato ga preseneča, da Alessi vendar govori o nekem iredentističnem agitacijah kot o gotovem dejstvu [...] dobro se zaveda, da takih iredentističnih agitacij v naši Julijski Krajini ni! Zato se sklicuje, kot na kako indirektno obliko iredentizma, na list »La Fédération Balkanique«, ki izhaja dvakrat na mesec na – Dunaju. Ta list da zastopa neki program, ki je zmes balkanskega imperializma in mednarodnega komunizma. Ali naj bo to resen dokaz o balkanskem imperializmu, ki bi podžigal iredentizem v naših krajih? »Piccolo« se dela, kakor da veruje v to, češ da nacionalizem vrši svoje tihotapstvo pod obliko internacionalizma. Nesmiselno je bolj, ker je v Jugoslaviji še zadnja velika stranka, ki je kokeritala s programom onega lista – Radičeva –, obrnila hrbet takemu programu.

Res se je bil Stjepan Radič z govorom, ki ga je naročil nečaku in poslancu Pavletu Radiču 27. marca 1925 odrekel republikanskega načelom, priznal Vidovdansko ustavo in se kar iz ječe zavijtel naravnost v ministrski fotelj.

Wilfan je bil torej očitno dobro poučen o Vladijevi dunajski reviji La Fédération Balkanique. A v njegovem odklanjanju Alessijevega mahanja s strašilom iredentizma izza ... dunajskega vogala je vendarle čutili kanček zadrege. Lahko bi ga bil pač breje večje škode nalašč prezrl in izziv enostavno premolčal. Članke v reviji La Fédération Balkanique, ob katere se je spotikal Il Piccolo, je prav gotovo poznal, saj so njeni izvodi zaokrožili tudi po Primorskem in je policija več njenih izvodov zaplenila v samem Trstu. Ne more torej biti dvoma, da je v avtorskem podpisu »Vl. Martelan« prepoznal svetovskega vnučka Antona Trobca, soustanovitelja političnega društva Edinost in njegovega glasila ... Vse kaže, da se je tako pravzaprav želel prav pred očmi slovenskih bralk in bralcev Edinosti in ... Vladijevih člankov od njega in njegovega hkratnega odklanjanja Mussolinijevega in Karadordevičevega režima izrecno javno ogradi. A poglejmo, kako se je pravzaprav Alessi obregnol ob Vladijevo dunajsko pisanje:

[...] Kdor ima priložnost prebirati čudaški bilten La Federation Balkanique, ki izhaja na Dunaju in se odlikuje po bizarnih odenkih mešanice balkanskega imperializma in mednarodne komunistične revolucionarnosti, ve, da se tako imenovane iredentistične zahteve, ki si sicer v zdajšnjih razmerah ne morejo dati pravega duška, odevajo danes v mesijanski plašč prevratništva, ki obljublja nerazložne bodoče prekucje.

Ne gre se potemtako toliko ozirati po iredentizmu v politiki obstoječih držav, temveč raje po politiki zoper obstoječe države. In v tem oziru ga kaže vselej jemati resno. Nacionalizem se v svojih gonjah in tihotapstvu odeva v barvo internacionalizma. In dovolj pomenljivo je dejstvo, da so komunistične teorije pognale globoko rast svojih korenin zlasti v slovanskem delu prebivalstva teh dežel: v tem tiči dejstvo, ki daje misliti, nemara celo bolj kot odkritje nacionalistični pojavi sami. [...]

Zopet eden, ki misli pametno!

V glasilu bojovnikov »Frontiera« raz- pravlja Federico Pagnacco o manjšinskem vprašanju.

Ugotavlja, da se je do konca leta 1914, v teh pokrajnih, sedaj priključenih: k Ita- liji, bil boj brez preoliceke med Slovani in Nemci na eni in Italijani na drugi strani. Sedaj pa – pravi – so se stvari spre- miale. Na to pa dokazuje nesmiselnost tr- ditve, da bi mogle narodne manjšine tvoriti kako nevarnost za Italijo. Imamo – tako naglašala – za svojim hrbtom maso štiri- deset milijonov Italijanov. V naših rokah je država z njenimi organi. Imamo sod- nijo, tele, vojsko, mreže gospodarskega, kulturnega, športnega obrata. Poleg nas in stisnjeni med Italijane živi na inši malo nad šestdeset Slovanov in Nemcev, od- cepitnih politično od svoje narodne skupnosti. Ali morejo – vprašuje Pa- gnacco – predstavljati kako nevarnost za Italijo?

Odgovarja: Sami na sebi gotovo ne. Vendar bi mogli postati zelo nevarni. Ne- varnost bi bila v slovanskem in nemškem iredentizmu, ki bi ga podžigal čustveni in politični pritisk Nemčije in Jugoslavije. To bi zopet – in morda za desetletja – ve- zalo vnanjo politiko Italije na nje severno- vzhodnih mejah ter bi jo odtegnalo od raz- sežnejših in bolj oddaljenih problemov evropske in svetovne politike!

Edinost, 1. aprila 1925

Poglavje o iredentizmu

»Piccolo« meni, da more iredentizem nastati iz dveh razlogov: ali je sad zati- ranja, ali pa neomejene strpnosti brez kontrole. Iredentizem da je oblika čustve, ki more obostati nedoločna in brez nevar- nosti v prikritem stanju. More pa tudi za- dbiti posebno in konkretne potrebe vsled nezadovoljstva ali pa tudi prevelike svobode, dovoljene agitatorjem. Iredentizem da bi mogel postati velika nevarnost za »naše drugorodce«. To je za prebivalstvo malega številčnega obsega, ki mu je us- ojejeno živeti v samostalnih in tesno pre- kobjih naravnih mejah, kakršne so meje Italije. Iredentizem bi bil pojav nezadovoljstva, ki se zateka k brezradnim stremljenjem, ki se blaznosti, ki se brani a praznimi sanjami.

Tako razlago daje »Piccolo« o ireden- tizmu. Ne oporekam jo. Trdi, da morajo

Edinost, 4. aprila 1925

Komunističnemu »Delu« režim ne prizanaša ...

Ko je bil Vladi poklican k zaupnemu delu v Rim, je komunistom na Primorskem že trda predla. V svoji moskovski spomenici Vladi navaja:

Položaj naše organizacije v sloven- skim delu pokrajine je bil tedaj skrajno slab. »Delo« ni izhajalo. Pokrajinski odbor ni poskrbel za vodstvo gibanja v slovenskem delu, omejujoč se faktično na dejavnost samo v italijanskem delu pokrajine. Slo- venске organizacije so bile prepučene same sebi. Stalni spopadi med Regentom, ki je bil tedaj v opoziciji, in Pokrajinskim odborom so še bolj dezorganizirano vpli- vali na gibanje.

Policija je 4 zaporedne številke Dela zaplenila. Konec maja se je uredništvo bralcev takole opravičilo:

Proti »Delu« se je vodila do sedaj, in to tekom par let, sabotaža in gonja s strani »marljivih« varuhov postave v marsikaterih podeželskih krajih.

Seveda je bila ta gonja in sabotaža nezakonita, ker je »Delo« izhajalo povsem legalno.

K temu se je v sedanjem času pri- ključilo preganjanje pod formo »zakonito- sti«. Glasilo razredno-zavednega sloven- skega proletariata je bilo do sedaj zape- njeno štirikrat zaporedoma.

Podobno obvestilo o dveh zapored- nih zaplenbah zaradi »razburjanja duhov« je brati v številki z 21. avgusta 1925. V njej je bilo mogoče brati ponatis »nezaplenje- nih« sestavkov iz zaplenjenih številok. Po tej številki je Delo moralo utihniti za celih osem mesecev!

12. Vladi – Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

»Spletke slovanskega prekucništva«

Dober mesec pozneje je med Alessijem in Wilfanom zopet završalo, ko je Italijan dobil v roke svež izvod revije La Fédération Balkanique z Vladijevim članom. Nanj se je pod naslovom »Spletke slovanskega prekucništva« takole odzval:

V zadnji številki La Fédération Balkanique, dunajskem glasilu onega motnega slovanskega prekucništva, ki je pognalo korenine na robovih komunizma in se je ugnezdilo v bivši habsburški prestolnici, je mogoče naleteti na par člankov, ki si domišljajo, kako bi našim krajem začrtali smer razvoja. Preseva jih, se ve, svojevrsten žaromet: kajti nič ni bolj doličnega od tega balkanskega prekucništva, ki se brati s komunizmom, v isti sapi pa laska nacionalističnim strastem ter jih demagoško pripenja k svojem tozile, da bi v imenu neke bajeslovne bodoče Federacije nahujškalo raznotera balkanska ljudstva k puntariji.

Že samo dejstvo, da se te federalne sanje razprostirajo tudi čez naše dežele, dokazuje, da tim. »Balkanska Federacija«, ki jo na svojih prsih doji Moskva, ni nič kaj spoštljiva ne le do političnih meja, pač pa tudi do naravnih. Saj ni narava kar tja v en dan iz malomarnosti obdala italskega polotoka z Alpami [...] Kar drži, je dejstvo, da ti skrajneži očitajo slovanskim nacionalistom, da niso ... dovolj nacionalisti, komunizmu pa prisojajo zmožnost vodenja ... nacionalnega boja.

»... zapeljiva morska deklica ...«

Nato je pisec svojo – priznajmo – še kar zadeto razlago stremeljenj Balkanske federacije podkrepil s povzetki in navedki iz Vladijeve razprave:

Slovenska narodna stranka je svoj vpliv med masami obdržala le tako dolgo, dokler so te v njej videle predstavnicu njihovega boja za ujedinjenje z ostalimi Slovenci in mislile o njej, da ima za seboj podporo beograjskih vladnih krogov, od katerih so pričakovale osvoboditve. No, razočarale so se kmalu. Kmalu se je pokazalo, kako izgleda svoboda Slovencev v »odrešeni domovini« in da ta ne zaostaja kaj dosti za »svobodo« v Italiji. Nadalje je slovenska narodna stranka z besedo in dejanji dokazala, da se ne namerava več boriti resno proti italijanskemu imperilizmu in da se nasprotno popolnoma asimilira novemu položaju. [...] Slovenska narodna stranka se nahaja tako v popolnem razpadu. Danes se je zopet razcepila na prejšnje lokalne skupine, pobijajoče se med seboj. [...]

S tem misli Vladi na razdor v političnem društvu Edinosti med (Ščekovo) goriško katoliško in (Wilfanovo) tržaško liberalno vejo. Zatam je Alessi dal duška svoji pisateljski žilici in se Vladija slikovito lotil poemensko ...

Skratka, če si Slovenci želijo narodnega gibanja – ubrano poje na straneh dunajske revije zapeljiva morska deklica po imenu Vl. Martelanc – naj ga iščejo v komunizmu. To naj si kar zapišejo za uho italijanski komunisti, med katerimi je utegnil marsikdo živeti v prepričanju, da se njihova stranka ne ozira na narodni vidik in da se pod kožuho »slovanskega tovariša« vendarle ne skriva nepotešeni in zakrknjeni nacionalist. Toda to naj si zapiše za uho tudi slovanska buržoazija, ki se ji v živih podobah prikazuje, kam vodijo določene pustolovščine, kam določeno načrtovanje k razbrzdavanemu fanatizmu, ki nagosto mrgoli okoli nje in jo skuša zapeljati na kriva pota predrznosti in nepreudarnosti.

S tem je Alessi – ni kaj – prenikavo zatipal za tedaj šele brlečimi nastavki mladinske tigrovške nepokorščine do »legalnega« narodnjaškega vodstva. Revijo La Fédération Balkanique je spotoma še ošvrknil, ker nagovarja južne Slovence tudi v ... francoščini in nemščini in s tem nehoterazgalil boleči žulj Rima in njegovih

z zavezanimi očmi, ali z glavo v vreči ter da ni videla, kako so ravno komunisti največ škodili našemu narodnemu življenju, kako so vse poizkušali, da bi to življenje popolnoma zamorili, kako so svoje pristaje zavajali v narodni indiferentizem in od tega k raznarodovanju! In kako so vedno ostajali brezbržni v vsej teški borbi našega ljudstva za vsako mrvico ne le narodne, ampak tudi kulturne pravice. Niti proti preganjanju oseb, proti krantju osebnih svobode, niso imeli komunisti nobene besede. In spričo teh znanjih in neopravičenih dejstev si upa ta Martelanc trdit, da morejo Slovenci le v komunizmu imeti svoje **narodno življenje!** Trditev je tako drzna, da se nam pač ni treba nadalje baviti z njo in bi morali tega človeka mirno prepustiti zasmehu vsakega našega resnega in res narodnega soplemenjaka, če ne bi uvaževali kot olajševalno okolnost dejstva, da je mož še mlad po letih in zato tudi po politični izprevidnosti.

Čisto neznan pa Wilfanu »ta Martelanc« očitno le ni bil ...! Sicer pa Piccolove nasvete Edinosti odklanja, kajti:

Hotel bi, naj zatajimo svojo prošlost, naj napravimo črto čez vse, kar smo pisali in govorili do sedaj in kar je določalo smernice vsej naši narodni, kulturni in gospodarski politiki! Izneverili naj bi se sami sebi. Ne, ne, tega ne doseže od nas niti z grožnjjo, da nas bo tudi nadalje spravljval v sosedstvo s – komunizmom!

Josipu se tedaj ni še niti sanjalo, da bo po sinu Joži prišel prav kmalu s komunizmom v ... sorodstvo.

skomin po Balkanu: nepomirljiva tekmeča v Berlinu in Parizu ...

»Mi in komunizem«

Wilfan je v Edinosti že naslednji dan pohitel z zagovorom in repliko. Zavrnil je očitek slovenski buržoaziji, da trobi v isti rog s komunisti, pritegnil pa Vladijevim navedbam »žalostnih in neoporečnih dejstev« o narodnem zatiranju Slovanov pod Italijo. Kar najostreje pa se je znesel nad Vladijem in zavrnil Alessijevo svarilo, češ, pri Edinosti so si »svojim razmerjem napram komunizmu povsem na jasnem«.

»... neki Vl. Martelanc ...«

Vladija je Wilfan v Edinosti prezirljivo ošvrknil z »neki Vl. Martelanc«, kot da bi v njem ne prepoznal vnuka soustanovitelja Edinosti Antona Trobca. Tako je Edinost – po dimni zavesi ob Vladijeve aretaciji in pesku bralstvu v oči ob prvih omembah mladeniča v Piccolo – že v tretje »zatajila svojo prošlost«:

V glasilu komunizma »Fédération Balkanique«, ki izhaja na Dunaju, je pričel neki Vl. Martelanc par člankov, v katerih razlaga svoje komunistične modrosti in prerokbe. Mi bi se ne bavili z njimi, da jih ni izrazil »Piccolo«, da bi nam dajal svoje, seveda tudi modre nauke.

Martelanc trdi – in s tem kaže, v kaki razdalji se nahaja od resničnosti –, da se naša narodna stranka bliža popolnemu razsulu! Razkrojila da se je že v male lokalne skupinice, ki so v neprestani borbi med seboj. Če hočejo imeti Slovenci – tako nadaljuje – kako narodno življenje, ga morajo iskati v komunizmu! – Res strmeti moramo spričo te trditve, ker je v najhujšem navzkrižju z vso dosedanostjo komunističnega mišljenja in delovanja v naših krajih napravil nacionalnemu problemu: spričo dejstva, da so naši komunisti – kaka izjema tu ne šteje – z neizprosno trdozavestno vedno le smešili vse nacionalno uveljavljanje in snovanje naše. **Tudi kulturno!**

Ta Martelanc si očitno domišlja, da je naša javnost hodila doslej po svetu

»K vprašanju revolucionarne borbe slovenskega ljudstva«

Vladijev programski prispevek v La Fédération Balkanique z zgornjim naslovom je tako nenamerno sprožil Piccolov majske napad nanj, strogo svarilo slovenskim narodnjakom okrog Edinosti in Wilfanov zagovor s potuhnjeno ograditvijo od Martelanca v članku »Mi in komunizem«. A meril je drugam ...

Slovenskim komunistom je naložil sodelovanje »z vsakim iskreno revolucionarnim kmetskim in nacionalnim pokretom, ki bi se razvil, kot to sodelujejo pri drugih balkanskih narodih«.

Na Primorskem je ta smer nica spodbudila sodelovanje komunistične mladine z Zorkom Jelničcem in obrodila zmetke Borbe in TIGR-a. Onkraj rapalske meje pa jo je zblizlala s pomladkom Slovenske Republike Stranke Kmetov in Delavcev in omogočila prevzem drugega letnika njegovega glasila Mladina po komunistih Ivu Grahorju in Miletu Klopčiču ter po ... Srečku Kosovelu.

V dunajskem glasilu je Vladi svoj program strnil v neposredne borbene naloge:

V Jugoslaviji:

1. Borbo proti srbski hegemoniji v državi;
2. Borbo proti monarhiji, »beli roki« in Pašič-Pribičevićevemu bloku;
3. Borbo za neodvisno kmetstvo-delavsko republiko Slovenijo v okviru Balkansko-Podonavske Federacije.

V Italiji:

1. Borbo proti zatirani nacionalni politiki italijanskih vlad in imperialistični politiki Italije sploh;
2. Borbo proti fašizmu;
3. Borbo za končno osvoboditev in nacionalno združitev z ostalimi Slovenci.

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spomenu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izluščil nekaj značilnejših poglavij.

Gramscijeva žena Julija Schucht, hči Leninovega prijatelja in sodelavka obveščevalne službe ZSSR

Z Gramscijevo Julko in Tatjano v Rimu

Po izgonu iz Avstrije je Vladi sledil premestiti sovjetskega konzula (in obveščevalca) Adolfa Goldberga iz Trsta v Rim, prav tako pa Gramscijevemu vabilu, naj se mu pridruži pri oblikovanju strankinih kongresnih tez. O njegovem delu v prostorih sovjetskega veleposlaništva je zaslediti tanko sled v pismu, ki ga je Gramscijeva svakinja Tatjana Schucht, v sledečem desetletju njegovega jetništva poslednica med njim in zunanjim svetom, pisala par mescev po novembrski (1926) protipravni aretaciji opozicijskih poslancev pisala sestri Julki, Antoniovi ženi, v Moskvo. Tudi sami sta bili ob Vladiju sodelavki INO OGPU in kar nekaj mesecev na prelomu 1925/26 delili z njim delovno sobo na veleposlaništvu:

»Zdrava sem, veliko delam, ker so mi poleg običajnega dela naložili še prevode. Danes me obhaja nekakšno praznično občutje, ker je po vrsti deževnih dni vreme danes naravnost sijajno, sicer se je nekoliko

Napad dnevnika Il Piccolo na Vladija s svarilom Wilfanu in italijanskim ... komunistom 12. maja 1925

ohladi, je pa zato nebo prečudovito. Veš, Julka! V uradu sedim na Tržačanovem mestu, zato da lahko zrem v zelenje in v nebo, saj se spominjaš dreves, ki jih je videti skozi naše okno? Tistih, ki rastejo v kasarni Castro Pretorio?«

»Ambienta, v katerem delam, sem namreč že sit do grla«

Tržačanovo mesto ob oknu je bilo tedaj že pač izpraznjeno. Avgusta 1926 jo je moral na vrat na nos pobrisati iz države. Prekrizane načrte iz časa, ki ga je prebil v Rimu, je februarja 1927 zaupal v pismo Dušanu Kermavnerju iz Nemčije:

Samo po sebi umevno se zavedam, da je naš pokret v Sloveniji in Julijski Krajini ne le edini teren, kjer lahko uspešno razvijam svoje sile, nego tudi ambient, do katerega čutim v poslednjem času posebno, tako »domotožeje«, da si niti predstaviti ne moreš. Sploh sem vedno imel ves osebni interes v tem, da nadaljujem po pokojnem Jožetu [Pertotu] započeto delo in to je bil vedno edini predmet moje »ambicije«. Ako sem šel na Dunaj in drugam, me je gnala vedno le želja po teoretičnih in praktičnih izkušnjah, ki bi jih mogel uveljaviti v pokretu pri nas. Ko sem v aprilu '25 [po izgonu iz Avstrije] odpotoval v Italijo, sem takrat nameraval definitivno posvetiti se Julijski Krajini. No, CK me je določil na mesto, ki me je v začetku zelo interesiralo, ker je bilo zvezano s političnimi vprašanji, tičočimi se tudi nas [preokreta v nacionalni politiki v Julijski krajini]. Ko sem v aprilu '26 moral v Rim, je to zame pomenilo že izločitev iz ambienta [primorskega] in zanimanje za stvari [ubadanje z njimi], ki me niso mnogo interesirale. Že takrat sem se stalno obračal k sodrugom iz CK s pozivom, da me končno osvobodite [razbremenite obveščevalnih nalog], ali deloma niso mogli [disciplina!], deloma so bili mnenja, da še ostanem. Prišlo je nato že v avgustu tako, da mi je bivanje v Italiji bilo onemogočeno in so me »odkomandirovali« [prezazopredili] v Nemčijo. Sedaj sem tu [v Wiesbadnu], še ne popolnoma vezan, ali bojim se, da bom kmalu. S CK nisem uspel priti v stik in povrh tega so vsi moji prijatelji v CK, ki so imeli vpogled v moje stvari, sedaj na letovišču [konfirirani] v Afriki in na otoku Ustica [tja in na otok Lipari so do ovadbe posebnemu sodišču za zaščito države odvedli Gramscija in druge komunistične poslance, med njimi Solkanca Jožeta Srebrničja]. Čortovoje položaje! [rusko: vražje zagaman položaj] Osvoboditi me lahko iz te situacije le energična in formalna intervencija CK, a do te pride lahko danes le potome energične in ravno tako formalne zahteve od spodaj [iz Trsta]. Jaz sem tozadevno Vodopivcu [Albinu V., Vladijeve desni roki med komunističnimi mladinci in za zvezo z Jelniččevimi tigrovci] že pisal, a bojim se, da stvar ne zaostane kje na kaki medpostaji do CK, ali da je ta ne oceni kot nedovoljno važno. V skrajnem slučaju te naprošam, da poskrbiš, da se postavi vprašanje v vsej formalnosti na SHS-italijanski konferenci [med KPI in KP] v skladu s kongresnimi odločitvami Kominterne in KPI], o kateri mi Vodopivec piše, da se pripravljaj. Pravzaprav ni le »domotožeje«, ki me vleče v slovenski pokret, ampak tudi druga stvar, popolnoma subjektivnega značaja. Ambienta [OGPU], v katerem delam, sem namreč že sit do grla, a poleg tega srečuješ dan na dan stvari, ki te spravijo v tako razpoloženje, da te instinktivno vleče v rusko »opozicijo« [Trockijevo do Stalina] in da se tega težko rešiš le s pomočjo »Aufbietung« [nemško: naprezanja, pritegovanja] vseh mogočih argumentov politične logike in dialektike. To razpoloženje me tako nervira, da mi včasih postane silno žal po mojem pariškem »zanimanju«, ali da se tudi jaz ne nahajam sedaj kje v Afriki ali na Ustiki [internacija iz Ljubljanske pokrajine na otok Ustica je med vojno doletela tudi Kermavnerja]. – Edina nada, ki jo imam sedaj tu, je dejstvo, da pridem od časa do časa v stik s kakim pametnim človekom, starim boljševeikom, s katerim se lahko kaj človek svobodno porazgovori. [...]

13. Vladi – Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

Nekaj znancev in prijateljev med bralkami in bralci podlistka o Vladiju, ki jim je zgodovina vse prej kot španska vas, me je vprašalo, kako je mogoče, da so v šolskih letih o tako zaslužni osebnosti komajda, če sploh, kaj slišali. Od kod debela plast prahu pozabe na njegovem spominu?

Razlogov je več in dozdašnje branje jih ne skriva. A poglobitveni izvira iz partijskega ukora, ki je Vladija doletel, ker se je iz fašistične ječe, v katero ga je 1. novembra 1927 pahnila izdaja v samem vrhu Komunistične partije Italije (zlasti Vladiju neposredno nadrejeni Secondino Tranquilli alias Ignazio Silone), namesto da bi jo kot mnogi drugi požrtvovalno sprejel in prestajal, izvil z zvijačo. Z njo je, če že ne dokončno, pa vsaj za celo desetletje – do ponovnega zajetja (9. julija 1938), zapora, konfinacije, povratka v Globočnikov Trst in usodne deportacije (13. februarja 1944) v taborišče Struthof-Natzweiler – opeharil svojega ječarja Benita Mussolinija.

A ko se je spomladu 1928 v tujini že raznesel glas, da naj bi tudi on bil v peščici zajetih partijskih podtalnih delavcev, ki niso prišli pred posebno sodišče za zaščito države, ker so sklenili z Ovro »kompromis« in stopili v njeno službo, je Vladi v resnici že prostovoljno polagal v Moskvi račun za svoj korak. Zanj se je odločil, da bi pred preiskovalci, ki je zanje vedel, da jim je njegovo politično delo dobro znano, saj ga sploh ni skrival, prikrikl svoje vzporedno delo za sovjetsko obveščevalno službo. Kako se mu je to posrečilo, je sprva izpovedal v vrsti zaslišanj pred partijskimi nadzornimi organi na Dunaju že brž po dogovorno uprizorjenem pobjegu iz vlaka in napotitvi čez italijansko-avstrijsko mejo. Togliatti je njegovi izpovedi verjel in ga s spremnim pismom odposlal v Moskvo.

V Moskvi je za nadrejene v obveščevalni službi v ruščini sestavil daljšo nadrobno spomenico o poteku pogajanj z obveščevalcem italijanskega zunanjskega ministrstva v ječi v Perugi. Naložili so mu zgolj ukor nekajletne prepovedi bivanja in druženja s tovariši v prestolnici tudi zato, ker bi v njej bil izpostavljen vohlačem italijanskega veleposlaništva.

Bralkam in bralcem Primorskega dnevnika jo ponujam v (svojem) prevodu [in z najnujnejšimi opombami v oglatem oklepaju] z željo, da bi njena objava odstranila s spomina na Srečkovega prijatelja in Gramscijevega tovariša še zadnjo senčico krivičnega sumničanja.

* * *

Moje pogajanje s fašistično tajno službo

Prve dni marca 1928 sem po krajšem zasliševanju nagovoril preiskovalnega sodnika:

»Vas smem prositi za par besed na štiri oči?«

Začudil se je in me pospremil v sosednjo sobo.

»Želel sem nasloviti na vas prošnjo, ali mi ne bi lahko priredili sestanka s kakim odgovornim predstavnikom ministrstva za zunanje zadeve, in sicer iz oddelka, ki vodi zaupne posle v Srednji Evropi in na Balkanu.«

Preiskovalni sodnik je pri tem osupnil in dalj časa zrelo strmeli vame, ne da bi črnil besede.

»Od tega utegne imeti italijanska vlada določeno korist,« sem pristavil.

»V redu,« je nasopled dejal preiskovalni sodnik, »če želite morda izkazati naši vladi kako uslugo, pa sami napišite beležko, ki jo bom nato predal pristojnim.«

»Ne«, sem ugovarjal, »gre za naključno sovpadanje interesov; pa še to strogo zaupne narave in ne želim, da bi se znašlo v kakršnihkoli papirjih.«

Preiskovalni sodnik me je še naprej motril in nato dejal:

»V redu. Jutri bom pri gospodu inšpektorju Peruzziju [Francesco P., inšpektor Ovve] in mu sporočim vašo željo.«

»Tudi tega bi vam ne priporočal,« sem ugovarjal, »stvar mora ostati v najstrožji tajnosti in vpletanje vanj vaših inšpektorjev se mi ne zdi smotno. Najboljše bi bilo, ko bi ineli možnost neposredne zveze in bi se, ko pojdete v Rim, lahko na mestu samem pogovorili z zastopnikom omenjenega oddelka [zunanjskega ministr-

Palmiro Togliatti je Vladijevi izpovedi verjel in ga s spremnim pismom odposlal v Moskvo

stva; pristojnost zunanjskega ministra si je še vedno prisvajal predsednik vlade Mussolini.«

»V redu, potrudil se bom storiti, kot želite.«

Po treh dneh so me po kosilu poklicali v urad:

»Tu je neki gospod iz Rima, prišel se je pogovoriti z vami,« mi je dejal direktor jetnišnice in me pospremil v urad preiskovalnega sodnika. Tu sta že sedela dva gospoda srednjih let strogega pogleda ter s svinčnikom v roki in z listom papirja pred seboj.

»Izrazili ste željo po pogovoru z nami in zdaj sva tu,« je dejal prvi, postaven mož s policijskim obličjem, ki je spregovoril z naglasom, ki je izdajal Italijana iz srednježalne Italije.

»Da, izrazil sem željo, pogovoriti se z zastopnikom ministrstva za zunanje zadeve, in sicer iz oddelka, ki se ukvarja z zaupnimi posli v zvezi s Srednjo Evropo in Balkanom.«

»Da, v tem uradu delava. Tovrstne posle opravlja ravno na Balkanu, v Srednji Evropi in deloma v Vzhodni Evropi, je odvrnil.

»V redu, a sam se želim o tem pogovoriti na štiri oči, tu pa sta zdaj naenkrat dva. Gre za tajen posel.«

»To že razumeva. A gospod, ki je z menoj, je hkrati izvedenec in njegova prisotnost je neobhodna.«

»V redu,« sem odgovoril, »pa naj ostane. Torej, lahko začnemo. Vendar bi vas najprej prosil, da pospravite svinčnike in papir. Od našega pogovora ne sme ostati noben papir.« (Umaknila sta svinčnika in papir) »Povejta mi, prosim, najprej, kakšen je zdaj položaj v Jugoslaviji in katere stranke so na oblasti.«

Z odgovorom je zdaj postregel drugi gospod, v katerem sem po naglasu takoj prepoznal človeka iz naših krajev ali Dalmatinca [Rudolf Modrič alias Rodolfo Modrini, Hrvat iz zaledja Zadra, pravniško izobražen policist, ki je svojo poklicno pot začel v avstrijskem Trstu, po vojni pa nadaljeval v obveščevalnem aparatu italijanske politične policije in zunanjskega ministrstva, več let z italijanskega veleposlaništva na Dunaju]. Videti je bil inteligent, dajal je vtis kakega časnikarja ali književnika. Povedal je, da so v vladi srbski radikali in slovenski klerikali s Korošcem – ne spominjam se – bodisi kot predsednikom, bodisi kot podpredsednikom ministrskega sveta [23. februarja 1928 je Anton Korošec stopil v vlado Velimirja Vukičevića kot no-

tranji minister in ga kmalu nasledil na čelu vlade]. Bilo mi je jasno, da se je razvoj položaja v Jugoslaviji vlekkel po starih tirmicah. To pa je ustrezalo analizi položaja, na katero sem nameraval opreti svoj predlog.

»Najbrž vesta, da na Dunaju izhaja revija 'La Fédération Balkanique', sem nadaljeval [v nadaljevanju – 'Balkanska Fe-

Pietro Tresso, Vladijev partijski zasliševallec na Dunaju po »uprizorjenem« prebegu

deracija].

»Veva, seveda; znano nama je vse vaše delovanje na Dunaju in lahko poveva, da so nam vaši članki v 'Balkanski Federaciji' zelo ugajali.«

»Vesta torej, da me je jugoslovanska policija preganjala in da sem bil z Dunaja izgnan?«

»Da, vse to prav dobro veva. Vi ste nato prišli v Trst, bili ste v Jugoslaviji, zatem ste delali v ruskem konzulatu, mar ni tako?«

»Delal, da.«

Nakar sta oba prevzela držo nekakšnih preiskovalnih zasliševalcev in me obsuli z vprašanji.

»V tistem času ste pogosto potovali v Rim?«

»Da, potoval sem.«

»Po konzularnih opravkih?«

»Kdaj po konzularnih, drugič spet po osebnih.«

»Nato ste delali na ruskem veleposlaništvu v Rimu?«

»Delal sem v konzularnem oddelku.«

»Veleposlanika ste poznali?«

»Poznal.«

»Kajpak, saj vam je odmerjal naloge iz komunistične propagande?«

»Nobenih tovrstnih nalog mi ni dajal.«

»Za časa vaših potovanj med Trstom in Rimom ste najbrž prenašali komunistično literaturo, ki ste jo prejemanj od Rusov?«

»Sploh ne. Pa menda ja ne mislite, da se sovjetska predstavništva ukvarjajo s komunistično propagando?«

»Zakaj pa ne? Države pač delujejo druga proti drugi, Rusija pa še najbolj. Saj si prizadeva zanetiti mednarodno revolucijo.«

»Pa ko bi tudi bilo tako, pa menda ja nimate Rusov za tako prismsuknjene, da se gredo propagande skozi svoja diplomatska predstavništva?«

»No, prav. Dovolite, kje ste bili po tistem?«

»V tujini. Nekaj časa sem se skrival v Avstriji.«

»Nakar ste se vrnili v Italijo?«

»Prišel sem v Italijo.«

»Kako ste prišli v Italijo?«

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba / *cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravljaja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izluščil nekaj značilnejših poglavij.

»Obrnil sem se na urad za potne liste pri Komunistični Partiji Italije, prejel potni list in prišel,« sem že nejevoljno odvrnil. Moj odgovor ju je osupnil, sam pa sem izjavil:

»Zdi se mi, da je prišlo do nespornazuma. Nisem imel namena vaju klicati iz Rima zato, da bosta z mano opravila zasliševanje. Želel sem se z vama pogovoriti o resnem poslu. Zato me, prosim, pošljita nazaj v celico.«

»Ne, saj vas nisva prišla zasliševati,« je dejal 'izvedenec', »prosim, povejte, kar ste nama želeli povedati.«

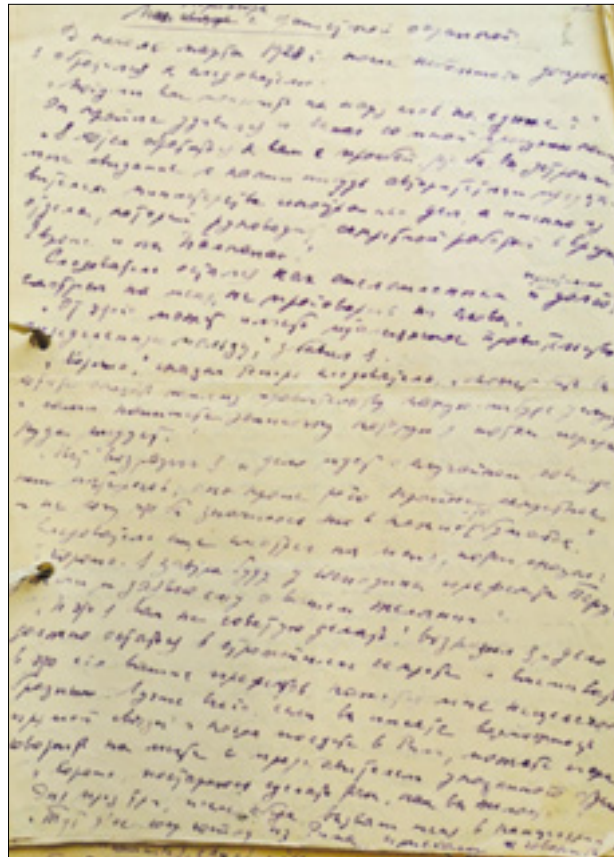
»V mislih sem imel predlog o akciji, od katere bi italijanska vlada utegnila imeti določeno korist. Sam se seveda ne nameravam niti najmanj odreči svojem političnemu prepričanju, gre namreč zgolj za naključno sovpadanje naših interesov. Toda, če naj sodim po vajinem obnašanju, se bojim, da se nisem obrnil na pravi naslov in da nista osebi, s katerima bi se bilo mogoče o tem vprašanju pomeniti.«

»Ne, mirno lahko spregovorite. Midva sva pravzaprav predstavnik ministrstva za zunanje zadeve in delava poleg tega v uradu, ki deluje pod neposrednim nadzorom njegove ekscelence Predsednika ministrskega sveta [dučaja Benita Mussolinija]: vaš predlog bo izročen osebno njemu.«

»V redu, vašo izjavo smem imeti za zadovoljlivo. Moje delo na Dunaju vama je torej znano?«

»Da, povedala sva že, da so nama vaši članki zelo ugajali.«

»Kako so vama sploh mogli ugajati?»

Naslovnica Vladijeve rokopisne spomenice v ruščini

Saj sem pisal v prvi vrsti proti italijanskemu imperializmu in se ubadal z vprašanjem Julijske Benečije.«

»To veva. A govoriva o člankih, ki ste jih podpisovali z lažnim imenom 'M. Vladimirov' [tako se je pod svoje članke v resnici podpisoval Mustafa Golubič].«

»Kdo pa vam pravi, da gre za moje članke?«, sem bruhnil v smeh.

»Saj je psevdonim prozoren. Mar niste vi pisali teh člankov?«

»Lahko bi jih tudi ne. A to nima pomena. Kaj še vesta o mojem delu na Dunaju?«

»Natanko veva o vaših prijateljih, Mustafi Golubiču, Pavlu Bastajiču in drugih. Vodili ste kampanjo v zvezi s sarajev-

skim atentatom [feljton v Delu in v La Fédération Balkanique ob njegovi desetletnici 1924] in solunskim procesom [proti Črni roki spomladu 1917].«

»No, vidite, ta kampanja je sodila v obsežen načrt dela v Jugoslaviji, zlasti v vrstah VMRO [notranji makedonski revolucionarni organizaciji], o obuditvi nekdane črne roke, ki ga žal nisimo do konca izpeljali. O 'črni roki' pa najbrž nekaj vesta.«

»Veva, a ne poznava vseh podrobnosti.«

Začel sem na široko razpredati o zgodovini organizacije, začeni s prevratom leta 1903 [krvavim obračunom Karadordevičev z Obrenoviči], a sta dejala, da jima je vse to znano. Tedaj sem prešel na položaj po solunskem procesu: »Organizacija je bila obglavljena, toda v bistvu je še dalje obstajala in se strnila okrog kneza Đorđeja [starejšega brata kralja Aleksandra Karadordeviča, ki se je prestolu sicer odpovedal, a ga je kralj konfiniral v umobolnico]. Mnogi so sicer prestopili v 'belo roko', a ostali v stiku s starimi tovariši, del pa se jih je preusmeril v levo in se približal republikancem, komunistom in drugim opozicijskim strankam. Toda v zadnjih letih je položaj odstrl nove možnosti obnove prejšnjega delovanja organizacije in razmaha prizadevanj po strnoglavljenju današnjega samovladja. Ko je na Dunaju začela izhajati 'Balkanska Federacija' in strnila okrog sebe radičevce, Makedonce, bolgarsko kmečko stranko, albansko stranko Fana Nolja in komuniste, so se vsi naši upi usmerili v Balkansko Federacijo. Nadejali smo se podpore Sovjetske Rusije in se kajpak z vsjo silo zagnali v delo. Toda ciljev, ki smo si jih bili zastavili, nismo dosegli. Radič je pristal na kompromis z Beogradom, Makedonci so svoje sile hromili v medsebojnih sporih, kmalu smo se prepričali, da nam ni kdo ve kaj računati na aktivno podporo Sovjetske Rusije in smo izpregli iz Balkanske Federacije. Tako je zadnje čase naše delovanje pojenjalo in to je tudi razlog za to, da zdaj tu sedim.«

»Kako to mislite?«

»Zelo preprosto. Jaz sem pravzaprav komunist. Toda nemara vam je znano, da se značaj komunistične partije v Jugoslaviji nekoliko razlikuje od značaja italijanskih komunistov. Pristno komunistično gibanje je tam šibko, ima pa množico sopotnikov, ki so preprosto nasprotniki zdajšnjega režima in obračajo pogled k Rusiji. Sam sem po svojem prepričanju komunist, ker pa je v Jugoslaviji v bližnji bodočnosti malo upov v pristno boljševiško revolucijo, sem menil in še vedno menim, da je treba v prvi vrsti doseči strnoglavljenje monarhije in samovladja 'bele roke' in da se je v ta namen treba povezati z vsemi opozicijskimi in nezadovoljnimi krogi. Glede tega so se moji pogledi razhajali s komunistično partijo in zato je bilo vse delo, ki sem ga vodil, samostojno. Ko je pojenjalo, sem nekaj časa taval in ker ni bilo izgledov za njegovo obnovo, sem prišel v Italijo v glavnem zato, da bi se seznanil s tukajšnjimi metodami podtalnega dela, da bi jih po možnosti v bodoče uporabil v Jugoslaviji. Evo, in na ta način sem pristal v ječi.«

14. Vladi – Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

»A kako to, da usmerjate vi kot italijanski državljani svoje interese v glavnem v Jugoslavijo?« je vprašal 'visoki'.

»To je pa zato, ker sem sam Italijan zgolj zastran Londonskega pakta [zavoljo katerega je Italija 1915 stopila v vojno proti Avstro-Ogrski, da bi ji odtrgala Tridentinsko, Primorje in Dalmacijo]. Sicer pa je vsa moja orientacija in so vsa moja prizadevanja usmerjena v delo v Jugoslaviji. Poleg tega je taka drža v Jugoslaviji običajna. Najbrž vam je znano, kakšno vlogo igrajo denimo Makedonci – jugoslovanski državljani – v notranjem političnem življenju Bolgarije.«

»Da, tako je,« je prikimal drugi, 'izvedenec'.

»No, vidite, da je to povsem razumljivo. A gremo dalje. Že prej se je meni in nekaterim drugim mojim prijateljem porodila zamisel, da bi si poiskali zaveznikov tudi v drugem taboru, v prvi vrsti v Italiji, zlasti upoštevače dejstvo, da se je notranji politični položaj v Jugoslaviji vse bolj razvijal v smer, ki je bila do skrajnosti naklonjena razmahu našega delovanja, medtem ko bi nadaljnja preusmeritev ruske zunanje politike v prid sporazumevanja s Francijo [zaveznico in zaščitnico Jugoslavije v okviru Male Antante] čedalje bolj izpodkopavala obete na podporo s te strani. Toda takemu zavezništvu je nasprotovalo naše sovražno razmerje do fašizma. Ko bi v Italiji bile na oblasti druge stranke, bi bili po vsej priliki že davno podvzeli kak korak v tej smeri. Osebnostem takih politikov dodatno nasprotovala zavoljo vprašanja Julijske Benečije. Najbrž veste, da kot Slovenec ne morem gojiti kdo ve kakšnih simpatij do Italije in da sem zato ves čas nastopal proti vam s še večjo vnemo.«

»Da, to veva.«

»No, kot vidite, v politiki se je včasih treba sporazumeti tudi z najhujšimi sovražniki. Tako sem se napolned tudi sam dokončno prepričal, da je bilo naše in moje kolebanje v tem oziru preprosto sad predsodka. Bil pa je vmes še drug razlog. V zadnjem času sem se prepričal tudi o tem, da je fašistična vladavina v Italiji daleč trdnjša od tega, kar sem domneval, tako da ni kazalo računati, da bi v kratkem prišlo v Italiji do spremembe oblasti. Tako sem prišel do sklepa, da stopim z vami v pogajanje in zaprosim za sestanek z vami. Rad bi v prvi vrsti zvedel za vaše mnenje, ali sodite, da sta načeloma tovrsten sporazum in vaša podpora našemu delovanju v Jugoslaviji sploh možna, šele nato bi se lahko podrobneje pogovorili o mojih in naših načrtih ter o stvarnih ukrepih, ki bi jih bilo mogoče sprejeti.«

»V redu. Take možnosti a priori ne izključujem. A dovolite, da vam zastaviva v tej zvezi nekaj vprašanj.«

»Prosim.«

»Vi ste član komunistične partije. Vemo, da so člani komunistične partije zavezani strogi medsebojni disciplini in da se morajo v vsem podrežati višjim organom v Moskvi. Vi pa tu govorite, da ste svoje delovanje vodil neodvisno od partije in da jo nameravate prav tako neodvisno voditi v bodoče. Kako si to razlagate?«

»Zdi se mi, da nekoliko pretiravate. Res je, da sem komunist. V partiji resnično vlada najstrožja disciplina, toda to ne izključuje možnosti, da smejo njeni posamezni člani delovati tudi neodvisno, če le ne pride ta dejavnost navzkriž z interesi partije. Poleg tega sem vama že omenil, da je značaj komunistične partije v Jugoslaviji nekoliko drugačen od tistega v drugih državah. Sicer pa menim, da dejavnost, ki smo jo vodili in ki jo imam v mislih, ni niti najmanj v navzkrižju z interesi komunistične partije. Nasprotno, ta šele vzpostavlja pogoje, v katerih utegne partija pospešeno in z vso silo razmahniti svojo dejavnost. Če danes ne soglašate z našo usmeritvijo, sem kljub temu prepričan,

da bo v bodoče potegnili še največjo korist od tega našega dela, tako da smem mirno računati s tem, da delujem v njeno korist in da bo sama v bodoče priznala moje zasluge v tej zadevi.«

»V redu, toda vi trdite, da si politika sovjetske Rusije prizadeva doseči dogovor s Francijo. To se pravi, da vaše delovanje

Jetnišnica v Perugi, prizorišče Vladijevega pogajanja z Mussolinijevima odposlancema

v bistvu nasprotuje ruski zunanji politiki. Ker pa vemo, da se vsa politika komunistov vseh dežel določa v Moskvi v skladu z interesi ruske države, kako bi naj vi delovali proti lastni partiji, ki je primorana streči tem interesom?«

»Tudi na ta račun se motite. Predvsem pa politika Kominterne se vodi neodvisno od ruske zunanje politike.«

»To so pravljice, ki jih lahko po mili volji pripovedujete, a ne nama.«

»A mislite? Izvolite nazoren primer – Italijo. Rusija je z vami v dobrih odnosih, a kljub temu bijejo italijanski komunisti proti vam svoj boj. Iz vaših besed sledi, da bi morali podpirati fašistični režim! Ali pa vzemite Nemčijo, ali katerokoli drugo državo, ki je Rusija z njo v dobrih odnosih, pa boste videli, da se v svojem presojanju krepko motite. Poleg tega sam sploh ne mislim, da bi naše delovanje bilo količkaj v navzkrižju z rusko zunanjo politiko. Danes je Rusija pač primorana stremeti po sporazumu s Francijo, a če se politični položaj na Balkanu kot posledica našega delovanja spremeni, utegne svojo politiko spremeniti in ji to ne bo šlo v nobenem primeru v škodo.«

»Imate kakršenkoli podatek v zvezi s sporazumom med Rusijo in Francijo, ali so to le vaše domneve?« je vprašal 'izvedenec'.

Srbski knez Đorđe Karađorđević, kraljev brat in odstavljani prestolonaslednik

»Ta težnja nam je postala jasna o priliki pogajanj o carskih dolgovih [do Francije, ki jih sovjetska Moskva ni več priznavala]. Sicer pa jo je bolj ali manj jasno zaznati v vsem ruskem tisku. Tako da niso tu potrebni nobeni posebni podatki, da spoznaš, v kakšno smer sili razvoj.«

»No, prav, a kako utemeljujete zdaj dejstvo, da se vi kot komunist obračate po podporo k fašistični Italiji. Kako si sploh predstavljate, da bi bilo mogoče, da bi Italija podpirala boj opozicijskih elementov v drugih državah?«

»Kar se tega tiče, sem vama že povedal, kako so se moji pogledi razvijali. Sicer pa sem tudi glede tega vprašanja mnenja, da ne stopam v navzkrižje z interesi svoje partije. Kajti ne ponujam vam preprosto svojih uslug in sploh ne nameravam stopiti, kot se temu reče, v vašo službo. Naši interesi sovpadajo zgolj začasno, ker imamo pri tem svojo računico bodisi mi kot vi. Mi s ciljem vzpostaviti pogojev za zmago revolucije, vi pa v toliko, kolikor lahko računate, da boste s tem okrepili svoj položaj na Balkanu. Bodoče razmerje sil šele pokaže, kdo izide iz tega močnejši. Jaz menim, da mi, vi pa imate vso pravico soditi, da – nasprotno – vi. Če nas boste podprli, bo to, očitno, zgolj iz take računice. Politika je sploh zadeva, pri kateri ni mogoče vnaprej z gotovostjo napovedati, kdo bo koga okrog prinesel. Kar lahko že zdaj povečemo, je to, da si bomo potem, ko bo cilj dosežen, spet sovražniki.«

»No prav, toda vi se boste prekršili tudi proti samim načelom vaše taktike. Saj komunisti ne stopajo v dogovore z drugimi strankami in vseskozi oznanjajo skrajno neizprosno.«

»Povedal sem vam že, da se v vprašanih taktiki s svojo stranko tu pa tam razhajam. Poleg tega so si leta 1917 ruski boljševiki prav tako privoščili tovrsten dogovor z Nemčijo in dosegli prevoz [Lenina in njegovih tovarišev iz emigracije v Švic] v zaplombiranih vagonih v Rusijo. Podobne narave naj bi bil tudi sporazum, ki vam ga predlagam. Ravno na tem primeru se lahko prepričate, kako se lahko nasprotnika shajata v vprašanih, ko gre za ključno sovpadanje njunih interesov. V tistem primeru so boljševiki Nemčijo preliščili in Ludendorff [Erich L., nemški generalštabni general] to zdaj grenko objukuje. Upam, da bomo v našem primeru spet mi zmagovalci, vi pa imate kajpak možnost računati z nasprotnim. Zgodovina bo pokazala, kdo je imel prav. – Dalje sprašujete, kako si zamišljam podporo Italije gibanju, ki je usmerjeno proti režimu v drugi državi. No, tu mislim, da ne boste zanikali, da se s tovrstnimi posli že vseskozi ubadate. Saj ni skrivnost, da ste moralno in gmotno podpirali Črnogorci, Makedonce in kosovski komite. Pogajali ste se z Radićem [izvedenec] je k temu prikimal, še preden se je sam odpravil v Moskvo. Skratka, tako podpora, kakršno ste nudili in še vedno nudite tem gibanjem, sodim, da boste imeli interes nuditi tudi nam; in to tem bolj, v kolikor bo naše delovanje usmerjeno v prvi vrsti v dezorganizacijo vojske.«

»Ste bili v tesnih stikih z omenjenimi organizacijami?«

»Določene stike smo seveda imeli že zavoljo našega skupnega dela pri "Balkanski Federaciji" [dunajski reviji]. A ne zaupamo jim kdo ve kaj in jih ne seznanjamo s podrobnostmi naše organizacije in z našimi načrti. Zato smo imeli in še vedno imamo v vseh organizacijah in strankah svoje ljudi, ki nas o vsem obveščajo in vodijo v njih našo politiko. Zvečine gre za ugledne ljudi, ki imajo določeno besedo pri sprejemanju odločitev te ali one stranke ali organizacije, tako da lahko brez vsakršnih stvarnih povezav in dogovorov že vnaprej raču-

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba /*cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravljajo izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izluščil nekaj značilnejših poglavij.

namo na podporo posameznih strank, skupin oziroma krogov.«

»Ste bili povezani z Radićem?« je vprašal 'izvedenec'.

»Stike smo seveda imeli [Vladi je pri tem vprašanju moral računati na past in možnost, da sta sogovornika kje prestregla vest o Gramscijevem dunajskem pogovoru z Radićem], a povezava z njim ni prestopila okvira splošnih povezav, nismo ga posvečali v podrobnosti našega delovanja in še zdaleč ni slutil, kakšne sile in možnosti so nam na voljo. Pač pa smo imeli obetavnega človeka v vodstvu "Hrvatske Zajednice" v pokojnem dr. Lorkoviću [Ivanu L., Radićevemu zavezniku, očetu ustaškega voditelja Mladena L.] – sem se jima zalgal. »Evo vam primer, kako smo delovali. O Lorkoviću vam lahko povem, ker je že umrl, o drugih vam ne morem. Dr. Lorković je bil eden naših boljših političnih svetovalcev.«

»Da, dr. Lorković je bil zelo bister politik,« je pripomnil 'izvedenec'.

»Kaj pa veste o dr. Trumbiću?« je vprašal z nekakšnim nasmeškom. »Stikov s Trumbićem [Antejem T., predvojnim dunajskim poslancem, zunanjim ministrom Kraljevine SHS do Rapalske pogodbe] niste imeli?«

»Posebnih stikov z njim nismo imeli, a na njega lahko v celoti računamo. Gre namreč za človeka, ki bolj kot kdorkoli drug kuha do režima osebno zamera, je

boja, ki se bije proti Pašiću. V ta namen morajo v prvi vrsti zlomiti moč [Pašićeva] radikalne stranke. Pašićev tekmeč Ljuba Novaković je v resnici eden od agentov dvora v radikalni stranki. Drug tak agent je v nekem pogledu Ljuba Davidović, ki se v vlogi predsednika demokratske stranke prav tako bori proti Pašiću. Sporazum z Radićem je bil formalno sporazum radikalcev z radićevci, a v praksi je šlo za zaroto dvora proti Pašiću. Toda današnji položaj, dejstvo, da v vladi sedi Korosec [Anton K., nesporni vodja Slovenske ljudske stranke in notranji minister kraljeve vlade], pomeni, da se bitka še vedno bije in da je krmilo vlade, v kolikor ni nobena od obeh skupin dosegla premoči, prešlo v bolj ali manj nevtralne roke.«

Bilo je očitno, da je ta razlaga položaja pomenila zanju deloma novost, toda 'izvedenec' si kajpak ni mogel privoščiti, da bi to priznal in je dejal:

»Mar menite, da ne premoremo organov, ki bi jim bilo vse to že znano?«

»Znano že, a dvomim da v celoti in povsem določno, sploh pa dvomim, da premorete tako točne podatke o vprašanih zakulisnega dogajanja v 'beli roki', kakršni so na voljo nam. Če pa jih, tem bolje. Tedaj boste lahko še hitreje preverili, ali govorim resnico, in se prepričali o resnosti mojih predlogov. No, vidite, omenjeni razkol v 'beli roki' razpira kar se da široke možnosti delovanja 'črni roki' in vanj za-

Stjepan Radić, vodja Hrvatske republikanske kmečke stranke, ki je laviral med Moskvo, Londonom, Rimom in ... Beogradom

Anton Korosec, nesporni vodja Slovenske ljudske stranke in večkratni minister v kraljevi vladi; v prvi vladi Kraljevine SHS je bil tudi podpredsednik

skrajno ambiciozen človek, eden od utemeljiteljev države in bivši zunanji minister – zdaj pa je na stranskem tiru. A naši načrti se danes držijo drugačne struge in menim, da lahko zdaj preidemo k presoji tega vprašanja.«

»Kakšne so te vaše perspektive?«

»Zelo so široke in izhajajo v glavnem iz položaja, ki je v zadnjih dveh-treh letih nastal v zakulisju vojske in raznih skupin v strankah, ki so danes na oblasti. Ne vem sicer, kakšno obveščevalno službo premorete v Jugoslaviji, a dvomim, da so vam znane vse podrobnosti, o katerih vam nameravam spregovoriti. V 'beli roki' je prišlo do razkola v dve skupini, ki se bijeta za oblast: v skupino generala Živkovića, Zečevića in drugih, ta je povezana s kraljem, in skupino generalov Kostića, Trifunovića in drugih, povezano s Pašićem. Ves politični boj v zadnjem času v Jugoslaviji vam bo nerazumljiv brez upoštevanja tega razcepa, ki je do njega prišlo v zakulisju 'bele roke'. Kralj, Živković in njegova klika stremijo k popolnemu monopolu oblasti in k odkriti diktaturi, kar je vzrok

stavljam vse pogoje našega uspeha. Nastal je položaj, pri katerem utegnemo ob energičnem delu in z ustreznimi finančnimi sredstvi že v kratkem doseči strmoglavljenje monarhije in vsega zdajšnjega režima.«

»Kako si zamišljate to možnost?«

»Glede tega imam širok načrt dejanj, ki je bil v osnovnih obrisih spočet že pred poldrugim letom, a sem ga dokončno izpilil šele v zadnjih mesecih tule.«

»In kaj predvideva tale vaš načrt?«

»Bistvo načrta je kratko malo v sledečem: stopiti v pogajanja s skupino 'bele roke' okrog generalov Kostića in Trifunovića, se z njo dogovoriti o sestavi široke razpredene organizacije v vojski, doseči razporeditev naših sil v vseh pomembnejših okoliših in tako pripraviti strmoglavljenje kralja in klike okrog generala Živkovića in dvigniti na prestol našega kneza Đorđeja.«

»In vi menite, da je tak dogovor možen?«

15. Vladi-Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

»In vi menite, da je tak dogovor možen?«

»Jaz in moji tovariši smo prepričani, da pomeni današnji razkol v 'beli roki' začetek boja za oblast na življenje in smrt. Skupina generala Kostića bo neizogibno nastopila proti monarhiji in bo sama skušala doseči njeno strmoglavljenje. Le spomnite se, Pašić je v enem svojih množičnih nastopov na to možnost svoje že namignil. V resnici je šlo tedaj zgolj za gesto, preračunano na to, da bi kralja prestrašila, a zadeva se bo v nadaljevanju odločno razvijala v to smer. Sama po sebi je ta skupina nemočna, ker je v manjšini. Zaveznitvo z nami bi že danes pomenilo zavojevati za to stran večino v vojski, tako da bi začetek operacij zahteval zgolj stvarno praktično pripravo, kar bi morda terjalo leto dni dela ali pa še manj. Po drugi strani pa so to ljudje, ki se ne bodo potegovali za republiko, kaj šele za sovjetsko republiko, in bodo tako našli v knezu Đorđeju primernega kandidata za prestol, okrog njegovega imena pa lahko, začeniši s Srbijo, naglo vnamemo ljudi za naš podvig.«

»Se pravi, da ste komunisti pripravljene podpreti kneza Đorđeja?«

»Ne, mi si bomo prizadevali stvar prignati dlje, knez Đorđe je poleg tega naš človek. On ni komunist, je pa za republiko, tako da bo v odločilnem trenutku ukrepal v soglasju z nami. Njegovega imena se bomo poslužili le kot prapora, okrog katerega bo mogoče strniti vse nezadovoljne kroge. Naš cilj bo v prvi vrsti strmoglavljenje kralja Aleksandra in ohromitev moči 'bele roke' v vojski. S tem bo vnesen razdor v samo vojsko in bo ohromljena moč države. V tem trenutku nastopijo seveda s svojimi zahtevami Hrvati, Slovenci, Črnogorci, Makedonci in Albanci in v tem trenutku doseže komunistična partija vrhunec priloženosti za razmah svojega delovanja. Kot vidite, niti najmanj ne nastopam proti interesom svoje partije, če sem se odločil za sodelovanje z vami.«

»No, prav. Vaš načrt je zelo zanimiv. Ne veva le, ali vse to, o čemer govorite, odgovarja resničnosti in ali dejansko premorete vse nujne povezave za njegovo uresničenje.«

»To lahko, seveda, še vse preverite. Ne utvarjam si, da bi mi verjeli na besedo.«

»Da, seveda si pridržujemo pravico vse to preveriti. A povejte zdaj, kakšno sodelovanje z naše strani imate v mislih pri izpeljavi vašega načrta?«

»V prvi vrsti finančno pripomoč, a pozneje tudi vse bolj politično. Sami veste, kako utegne italijanska nevarnost [berištrah pred njo] vsak trenutek strniti vse opozicijske sile v državi okrog današnjega režima. Če bi namreč v trenutku, ko bomo pripravljali odločilni udarec, vi podvzeli kakršenkoli nepremišljen korak, lahko s tem izjalovite ves načrt. Morali bomo zato pozneje sestaviti ves niz konkretnih točk dogovora o ukrepih, ki naj bi jih vi podvzeli, da preprečimo sleherno tovrstno nevarnost. A za prvo razdobje računam v glavnem na vašo denarno podporo. Morali bomo uskladiti redno delovanje vse naše organizacije, podkupiti bo treba celo vrsto vplivnih osebnosti, potrebna bodo potovanja in nujen bo tisk, tako da bo morala biti denarna podpora ne ravno zanemarljiva.«

»Da, to razumeva, a o kakšnih vsotah je lahko tu govor?«

»Teško je vnaprej napovedati. A tak podvig terja ne le par sto tisočakov, morda

celo milijon. Zato pa vam bomo določene usluge pripravljene nuditi že s samega začetka.«

»Kakšne usluge pa imate v mislih?«

»V prvi vrsti obveščevalne narave. Na voljo imamo pomembne zveze, zavoljo katerih smo široko seznanjeni z vsem življenjem države, zlasti še z vojsko. Če v našem interesu bo, da določene naše informacije delimo z vami, tako da ne gojimo nobenih predsodkov proti temu, da bi se te informacije posredovale tudi vam. Kot vidite, vaš denar ne bo v nobenem primeru zapravljen.«

»Že prav, a kako si vendarle zamišljate, da bi zastavili vaše delo, saj ste zdaj tu pri nas, v ječi.«

»Da, za kaj takega bi kajpak bila potrebna v prvi vrsti moja osvoboditev.«

»Razumeva. A kako naj vas zdaj spustimo na prostost, ko se proti vam vendarle vodi širok sodni postopek. Pozanimali smo se o vas pri ministrstvu za notranje zadeve in tam so nam povedali, da veljate za enega od organizatorjev ilegalnega dela

poznejšim direktorjem ameriške obveščevalne agencije CIA.]

»To ne drži povsem. Sicer pa nima smisla se tu o tem meniti. Delo, ki sem ga opravljal, ni moglo biti preveč odgovorno že zastran dejstva, da se kot Slovenec slabo razumem v političnih vprašanjih Italije in sem lahko zato doprinesel prav malo koristnega. Če trdim, da me s strani moje partije ni strah nikakršnih represij, potem že vem, kako je s tem pri nas.«

»No, prav. Recimo, da se vam posreči stvari urediti, kot sami pravite. Toda vi ste vendarle bili dragocen delavec komunistične partije in vas utegne zahtevati nazaj in vas znova napotiti v Italijo. Sicer bi tudi bila nespametna, ko bi tega ne storila.«

»Bodite brez skrbi, v Italijo ne nameravam več priti.«

»Toda partija vas lahko v to prisili.«

»Ne, kdor odhaja na delo v Italijo, to počne prostovoljno in partija ga v nobenem primeru v to ne sili. Sicer bi to bil slab politični delavec.«

»Dobro. A reciva, da vas tam postavijo pred vprašanje: ali odidete nazaj v Italijo, ali pa vas izključimo iz partije. Kaj boste v tem primeru ukrenili?«

»Že a priori izključujem sleherno tovrstno možnost. No, pa reciva, da bi do tega res prišlo. Tedaj bi v interesu svojega delovanja rajši ostal ves čas izključen iz partije kot pa se odpovedal vsem možnostim delovanja, ki se mi nudijo. Se bodo že pozneje moji tovariši prepričali, da sem ukrenil prav.«

»No, v redu. Se pravi, da bi v tem primeru rajši šli iz partije?«

»Rajši. A ponavljam, da tovrstno možnost a priori izključujem.«

»Ne vem. Komunistična partija hudo pogreša ljudi.«

»Kakopak, saj vztraja pri svojem delu.«

»Nekaj še miga, čeprav ne več s prejšnjim zaletom. Iz Švice so se, denimo, vaši voditelji preselili drugam.«

»Je mar prišlo do novih aretacij?«

»Ne, novih pomembnejših aretacij ni bilo.«

»In kakšno delo partija zdaj opravlja?«

»Takole, pač. Širi časopise, razglase in si prizadeva obnoviti svoje celice. A ji na našo srečo primanjkuje sposobnih voditeljev.«

»Kako to? Pa menda ja nimate naših voditeljev za tako nespособne?«

»Za povsem nesposobne, še več, neumne,« je smeje odvrnil 'visoki'.

»No, dovolite, komunistična partija premore ljudi Gramscijevega kova, čigar ugled seže daleč onkraj naše organizacije.«

»Gramscija, da; a tudi glede njega ne kaže pretiravati! Poleg tega je on zdaj v zaporu. Ostali so pa itak ljudje, ki sploh ničesar ne razumejo.«

»No, glede tega že ne soglašam z vami. Kaj se še novega nazadnje dogaja v našem tabornu?«

»Da, to veste, da so Trockij, Zinovjev, Kamenev in drugi bili izključeni iz partije?«

»Ne vem.«

»Ah, kaj da ne! Zasedal je XV. kongres ruske komunistične partije in jih je izključil. Zdaj čemijo kje v Sibiriji. Ste bili vi pristaš Bordigove opozicije?«

Pred enajstim leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spominu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba / *cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravlja izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izluščil nekaj značilnejših poglavlji.

»Ne, nisem bil. Sicer pa ni to kraj, kjer naj bi govorili o notranjih partijskih vprašanjih.«

»Pa saj to niso notranja partijska vprašanja! Vidite, da ruska vlada ravna s svojimi nasprotniki z enakimi metodami, kot mi z vami. Sicer pa meniva, da boste kmalu razočarani nad vašimi revolucionarnimi in komunističnimi utvarami. Današnji režim v Rusiji se zelo malo razlikuje od našega. Držati oblast v rokah – to ni isto kot nastopati na shodih in oznanjati svobodo. Stalin, Rikov in dr. so bistri politiki, ki vedo, kaj hočejo.«

'Izvedenec' je celo potegnil na dan časopis s poročili o izključitvi Trockega in Zinovjeva.

»To nima nobenega posebnega pomena. Da bodo tile izključeni, je bilo mogoče predvideti, sicer pa se v oceni sovjetskega režima nekoliko motite. Nima smisla se zdaj tu o tem prerekati, vrnilo se rajši k našemu vprašanju!«

»No prav, pa dajmo! Povejte, kaj nameravate najprej ukreniti, če pridete do Dunaja.«

»Če pridem na Dunaj, se bom seveda v prvi vrsti pogovoril s svojimi prijatelji.«

»Jim nameravate naravnost spregovoriti o vašem sporazumu z nami?«

»Samo po sebi umevno, zna biti pa, da ne takoj. Spočetka moram ugotoviti, kaj zdaj počnejo in kako razmišljajo. Tako pač ne gre, da bi se po mojem prihodu na vrat na nos oglasil pri tem ali onem od mojih prijateljev in mu dejal: 'Poslušaj, sklenil sem sporazum z Italijo.'«

»Da, tako seveda ne gre.«

»Ne smete pozabiti, da je moj korak zaenkrat še zgolj moj osebni korak, ki

z vami. Sam pa nameravam, potem ko se bom o vsem dogovoril s svojimi prijatelji, pretrgati vsak nadaljnji stik z vami.«

»Zakaj pa to?«

»Zato pač, ker sem se dolžan podrepati disciplini svoje organizacije. V njenem interesu pa bo, da zvezo z vami vzdržujejo pripravnejši ljudje, ki jih poleg tega nič ne zavezuje. Sicer pa tudi sam ne želim imeti več opravka z vami.«

»V redu. Kakšne nianse nam lahko še posredujete o svojih prijateljih?«

»Sam lahko navedem le tiste, ki so v emigraciji in ki so vam tudi sicer že znani. To so Mustafa Golubić, Pavel Bastajić, Črnogorec dr. Kusovac [Labud K.], polkovnik Simić [Božin S.] in bivši srbski odpravnik poslov na Dunaju Bogičević, same dovolj znane osebnosti.«

»Da, poznamo jih,« je dejal 'izvedenec', »a dovolite mi, da vam zastavim resno vprašanje: so to ljudje, ki imajo določeno težo in določeno organizacijo za seboj ali je to enostavno skupina intelektualcev?«

»O tem vam seveda ne morem postreči z nobenim poročilom. Vendar, mar se vam zdi možno, da bi beogradska vlada ukrepala tako, kot je ukrepala, pošiljala na Dunaj celo vrsto demarš, in da bi se naposled v zadevo vmešala celo vsa Mala Antanta, ko bi šlo zgolj za skupino intelektualcev? To pomeni, da bi vlada vsaj občutila, da predstavljamo v tej državi neko težo in da stoji za nami določena organizacija.«

»Da, drži,« je dejal 'izvedenec'.

Tedaj je spregovoril 'visoki', se pri tem usločil v nekakšno važno držo in privedil glas:

»Kar ste nam povedali, zveni dokaj spodbudno in sama se načeloma ne protiviva vašim predlogom. A dovolite, da vam zastavim tako rekoč brutalno vprašanje. Mi se ravnamo po načelu: do ut des [lat: dam, če daš]. Ne pozabljajte, da nismo z vami posedali v kaki kavarni nekje v Švici, pač pa ste v kraljevem policijskem zaporu v Perugi, kjer ste priprti in vas imamo v pesti. Vi želite, da bi vas izpustili na svobodo, to se pravi, da nam morate najprej izpovedati vse, kar veste in kar nas utegne zanimati.«

Bruhnul sem v smeh: »Pa menda ja ne menite, da nisem teh besed pričakoval od vas? Sicer pa, če postavljate vprašanje na tak način, me lahko odpravite nazaj v celico. Saj nisem zahteval svobode, da bi tam pohajkoval. Zadržite me še morebiti leto, dve, pa se boste prepričali o koristnosti sprejetja mojega predloga in se boste sami zglasili pri meni. Časa imam dovolj. Lahko počakam.«

Na licu 'izvedenca' se je pojavil nekakšen skeptični nasmešek, očitno je bilo, da ne deli besed svojega kompanjona. Ta se je po mojem odgovoru nekoliko ohladil, vendar je vztrajal:

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

»Lepa reč! Mi naj vas izpustimo na svobodo na obljubo, da boste zgolj poklepetali s prijatelji v zvezi z neko problematično akcijo proti Jugoslaviji in to brez vsakršnih jamstev in izpovedb z vaše strani. Predstavljajte si, kako prismojeni bi bili, ko bi se v kaj takega podali. Vi bi odpotovali na Dunaj pa še razglednico bi nam poslali v spomin. Nato bi se javili komunistični partiji in se vrnili na delo v Italijo. Komunisti bi bili pravcati idioti, ko bi se nam ne zahvalili, da smo jim vrnili sposobnega človeka.«

Secondino Tranquilli (1900–1978) s partijskim kodnim imenom Pasquini, poznejši pisatelj Ignazio Silone; leta 1923 je bil v Trstu urednik glasila KPI Il Lavoratore, a je bil že od mladih nog (1919) zaupni sodelavec policijskega komisarja Guida Belloneja, pri Ovri s kodnim imenom Silvestri

komunistične partije. Poleg tega, če vas zdaj izpustimo na prostost, kaj bodo o tem dejali vaši tovariši v partiji?«

»To so vsa vprašanja, ki jih je mogoče zlahka rešiti. Moja oprostitev na sodišču bi ne bila smotrna že zato, ker bi pri jugoslovskih oblasteh izzvala sumničenje. Potrebno bi me bilo zdaj spraviti iz ječe in me odpraviti na Dunaj. Kar pa zadeva moje tovariše, nimam v tem pogledu nobenih skrbi. Jasnno, da se bom s svojimi dunajskimi prijatelji o vsem pogovoril, pozneje pa ne nameravam ničesar skrivati tudi pred partijo.«

»No, recimo. Toda morali boste pred svojo partijo odgovarjati za vaš postopek. Lahko vas pokliče v Moskvo, saj velja pri vas stroga disciplina in se vse zadeve rešujejo v Moskvi. In če greste tja, lahko tam izginete brez sledu, kot se je zgodilo v mnogih podobnih primerih.«

»Mislim, da pretiravate. Kako bom zadevo uredil s svojo partijo, je pač moja stvar. Sicer pa imam pred njo čiste roke. V Moskvo, mislim, da me ne bodo klicali, ker moja vloga v komunistični partiji pač ni tako pomembna, kot vidva domnevata. Ko bi sam bil kdo od voditeljev, bi stvar bila kajpak drugačna. Toda sam sem v partiji opravljal zgolj nepomembne naloge pretežno tehnične narave. V tem pogledu vaši policijski organi nekoliko pretiravajo.«

»Ne. Kot so nam povedali, ste bili eden od voditeljev vsega ilegalnega delovanja. V organigramu ste zasedali št. 2 in ste neposredno sodelovali z vašim tovarišem Tranquillijem, ki je celotno delo vodil.« [Secondino Tranquilli s partijskim kodnim imenom Pasquini in poznejšim pisateljskim psevdonimom Ignazio Silone je bil v resnici od mladih nog zaupni sodelavec policijskega komisarja Guida Belloneja še iz časov – 1919 – pred nastopom fašizma, pri Ovri s kodnim imenom Silvestri; med vojno je v Švici začel sodelovati z načelnikom OSS za Evropo Allenom Dullesom,

»No, v redu. Se pravi, da bi v tem primeru rajši šli iz partije?«

»Rajši. A ponavljam, da tovrstno možnost a priori izključujem.«

»Ne vem. Komunistična partija hudo pogreša ljudi.«

»Kakopak, saj vztraja pri svojem delu.«

»Nekaj še miga, čeprav ne več s prejšnjim zaletom. Iz Švice so se, denimo, vaši voditelji preselili drugam.«

16. Vladi – Srečkov prijatelj, Gramscijev tovariš

Ravel Kodrič

»Vse, kar smem povedati, leži v mojih izpovedbah policiji in v zapisnikih zasliševanj pred preiskovalnim sodnikom. Razen tistih ne nameravam izpovedati ničesar. Tako da nikar ne pričakujte, da boste iz mene kaj izrekli.«

»In kaj je v teh vaših izpovedbah?«
»Seveda ne vse to, kar bi vas utegnilo zanimati, a le to, kar je bilo smotno priznati.«

»No, a kako naj vas potem izpustimo na prostost? Prej ste delovali v Milanu, zdaj bi denimo utegnili delovati nekje v Livornu in se nam sladko posmehovati, ker smo vas tako poceni izpustili.«

»Ne vem, ali imate mene za tako nevarnega in svoja tla za tako trhla, da se tako bojite mojega povratka v Italijo? Sem vam že povedal, da sem se prepričal, da je vaš položaj veliko trdnejši, kot pa sem domneval.«

»Pa spet ni tako trden, kot si mislite. Vse je odvisno od tega, koliko nam uspe ohromiti nasprotnike. Vemo, da se ne boste podali na barikade ali se lotevali kakršnihkoli junaštev. Taki so nam še najmanj nevarni. Tisti, ki se jih bojimo, so sposobni politični voditelji in organizatorji in to so ravno vrline, ki jih obvladate. Vrniti vas v komunistično partijo v trenutku, ko še kako pogrša ljudi, bi bilo z naše strani prenemumno. Če bi nam vi postregli s prepotrebnimi izpovedbami in izjavami, da bi se po tej plati počutili zajamčene, bi seveda drugačna dela.«

»Ne, če bomo nadaljevali po tej poti, ne pridemo nikamor. Vi, prosim, vso zadevo preudarite, dobro pretehtajte vse, kar si lahko pozitivnega obetate iz mojega predloga v primeru, da so moji nameni resni, prav tako pa tudi vse, kar lahko negativnega pričakujete v primeru, da vas mislim ohraniti, in ravnajte tako, kot sami menite, da je najbolj smotno.«

»To ste si zelo spretno omislili, a stvar tako ne pojde.«
»Zakaj pa ne? Pomislite le, kolikšno korist utegnete odnesti v primeru, da moj načrt ustreza dejanskim razmeram! Saj gre vendar za izpodkopavanje in uničenje vse moči jugoslovanske države! Pa recimo, da vas nameravam prelistati in se poceni izveleči na svobodo. Mar menite, da bi se potem vračal v Italijo? Saj bi se v takem primeru prej potrudil, da odnesem živo kožo, od tega pa bi – domnevam – čvrstost vašega režima ne imela najmanjše škode. A recimo celo, da bi se spet vrnil na delo v Italijo. Mislim, da preveč črnogledno ocenjujete svoje lastne sile, če se že tako bojite enega samcatega človeka. Sicer pa, če postavite na tehtnico prednosti, ki jih utegnate pridobiti v primeru resnosti mojih namenov, in nevarnost mojega povratka v Italijo, mislim, da se bo tehtnica odločno prevesila v prid prve možnosti. A recimo dalje, da predloga ne nameravate sprejeti. Kaj bi s tem dosegli? To, da me boste prehranjevali v zaporu, da mi boste uprizorili proces, pri katerem bi se v vsakem primeru potrudil ga sprepreči v ugodno sredstvo propagande za nas, in me obsodili na 15, 20 ali 25 let ječe. Mislim, da bi se pravzaprav izkazali za prismuknjene, če bi se iz kratkovidnosti odločili za kaj takega.«

»Pa vas 25 let ne plaši?«

»Mene niti malo. Če bi se tega bal, bi ne prišel v Italijo.«

»Mogoče ste tako presojali prej, a zdaj, ko sedite v zaporu, ste se najbrž premislili.«
Bruhnil sem v smeh: »Ne, v tem pogledu pa se krepko motite. Sam sem ne le enkrat tvegal, pa ne 20 let ječe, temveč glavo, odkar sem deloval v Jugoslaviji. Sicer pa sodim, da vam ni v nobenem primeru usojeno preživeti 20 let. Sami priznavate, da je vaš položaj majav.«

»Da, a utegne se še okrepi.«
»Če se okrepi, nas boste pa amnestirali,« sem se pošalil.

»To limanico nastavlja vaši kolo-vodje, ki sedijo na varnem. Naivneže pošiljajo v Italijo in jim dopovedujejo, da bodo v primeru aretacije kmalu prišli na svobodo, ker se bo fašizem sesul. Če bi se pa fašizem okreplil, pa da jih bo pač amnestiral.«

»Ne, tega nihče pri nas nikomur ne tveži. Samo pošalil sem se. Tisti, ki prihajajo v Italijo, prav dobro vedo, kaj jih čaka. To niso ljudje, ki bi se bali ječe. Sicer pa, če naj se vrnem k vašim argumentom, lahko navedem še drug moment. Pomislite le, koliko bi me vi sami smeli imeti za resnega sodelavca, ko bi se tako zlahka šel izdajalca. Spuščam se pa v akcijo, ki me utegne stati glavo. Saj se nameravam osebno podati v Jugoslavijo k vodenju tega posla, in če padem tam v kremplje policije, sem jo skupil, saj sami veste, da jugoslovanska policija ne pozna najmanjšega obzira pri ravnanju s svojimi nasprotniki. Ko bi se tako zlahka prepustil izdajalstvu tukaj, kaj bi me stalo predati vso organizacijo v Jugoslaviji? Kakšno jamstvo bi vi imeli, da ne bom izdal vsega dela, od katerega si obetate določeno korist. Če so mi prijatelji zaupali vse skrivnosti 'črne roke' in me pripustili k dejavni udeležbi pri njihovih poslih, pomeni, da so

»Ne, to je pa že neogibno. Utegnila bi zadevo predstaviti tako, da ne bi ustrezala dejanskemu stanju, in utegniva opustiti kaj ne ravno zanemarljivega.«

»Sam bi pravzaprav ne imel ničesar proti, toda, prvič, vidim, da se v zadevo vpleta vse preveč oseb, drugič pa je to v protislovju z vsemi našimi navadami in našo konspirativno opreznostjo. Naša organizacija rešuje vsa vprašanja v pogovorih na štiri oči in se nikoli ne poslužuje kakršnihkoli papirjev.«

»Kar se tega tiče, ste lahko brez skrbi. Vaše izjave bodo brali le maloštevilni in se hranile v zanesljivem predalu.«

»Saj bi vam verjel, a me kljub vsemu skrbi, da bi se o vsem ne razvedelo v Jugoslaviji. Res je sicer, da Jugoslavija ne premora tako dobre obveščevalne službe kot Italija, pač pa jo premora Francija. Lahko vam zagotovim, da po zaslugi sporočil, ki jih francoske obveščevalne službe prenašajo jugoslovanski vladi, so v Beogradu na tekočem o prenekaterem vašem poslu, o katerem se vam niti ne sanja, sem si sproti izmišljal.« Tako da me resno skrbi, da bi se v zvezi s to zadevo tam karkoli razvedelo. Kot vidite, imam resne razloge, da se upiram kakršnikoli pisnim izjavam.«

»Da, vidim, da ste na tekočem o mnogih stvareh, veliko bolj kot sva domnevala.«

»Torej priznavate, da so moje skrbi utemeljene?«

»Ne, kljub temu ste dolžni vaš predlog ubesediti v pisni obliki, sicer bo vsa zadeva otežkočena. Poleg tega, morava imeti v rokah kak vaš papir; kakšno težo utegne sicer sploh imeti vaše poročanje na višji ravni? Navsezadnje nama bi lahko tudi ne verjeli! A kar zadeva varnost, vam zagotavljam, da bo storjeno vse potrebno, da ostane zadeva v najstrožji tajnosti.«

Nekaj časa sem še ugovarjal, naposled pa zahteval nekaj časa, da bi vse skupaj temeljito premislil. Dogovorili smo se, da se vrmeta naslednji dan. Na tem so se naša pogajanja prekinila in so me odvedli nazaj v celico.

Naslednjega dne so me poklicali okrog enajstih dopoldne. Oba gospoda sta bila videti dobre volje. Izvedenec me je pogostil s pecivom. Spraševal me je o mojem zaporniškem življenju, začudil se je, kako prenašamo z lahkoto vsakršno pomanjkanje. Pogovor je nato prešel na novice iz Jugoslavije in na Julijsko Benečijo. Med drugim je 'izvedenec' nekako namignil na dr. Iva Pertota, kar je v meni sprožilo dvom v njegovo vlogo v mojih stikih z njim in Iopom [?: težko berljiv, neprepoznaven priimek] leta 1925.«

»Ga poznate?« je vprašal.

»Da, to je brat pokojnega urednika našega časopisa Delo [Jožeta P].«

»Imel je nekaj nevednosti v Jugoslaviji?«

»Da, slišal sem nekaj na ta račun, a stvarnega ne vem ničesar.«

Nekako pomenljivo se je nasmehnil, toda pogovora o tem ni nadaljeval. Nakar smo se vrnili k našemu vprašanju. Sporočil sem jima, da sem se odločil sprejeti njuno zahtevo o ubeseditvi mojega predloga v pisni obliki.

Tedaj sem začel s pisanjem svoje izjave in z njima pretehtal vsako točko v njej posebej. Naslovljeno je bilo na ministrstvo zunanjih zadev in se začelo približno s sledečimi besedami: »Izjavljam, da sem komunist in da ne nameravam podati nobenih izpovedb mimo tistih, ki sem jih podal pri zaslišanju pred policijskimi organi in pred sodnimi oblastmi.« Nato govorim o svojem delovanju na Dunaju, o svojih zvezah s 'črno roko', o tem, kako sem se prepričal v nujnost poiskati podporo z italijanske strani. Ko sem omenil »Balkansko Federacijo«, sta zahtevala, naj povem, iz kakšnih sredstev se je revija financirala, toda pri tem jima nisem hotel popustiti:

Pred enajstimi leti se je Boris Pahor ob gledališki postavitvi »Nekropole« na odru tržaškega Verdija (v režiji Borisa Kobala) javno poklonil spomenu dveh Tržačanov, ki sta z njim delila taboriščno usodo, a se iz tistega pekla nista vrnila: Gabrieleja Foschiattija in Vladimirja Martelanca. Ljubljanska založba / *cf. (glavna urednica Amelia Kraigher) pripravljajo izdajo Martelančevih Zbranih spisov v dveh zvezkih. Iz svojih uvodnih študij k njima je avtor Ravel Kodrič za Primorski dnevnik izluščil nekaj značilnejših poglavitij.

Ossa humiliata – Onečaščene kosti v taborišču Natzweiler-Struthof

»To je glasilo enotne fronte, v kateri sodeluje več strank, med njimi tudi komunisti. Pri njegovem financiranju so lahko sodelovale vse.«

»Ne, časopis je financirala Rusija. Za tako zajeten časopis, pisan v 7-8 jezikih, je potreben nemajhen denar.«

»Kolikor je meni znano, časopisa ni financirala nobena Rusija.«

»Pa saj so jo podpirali komunisti!«

»Komunisti so jo podpirali in tudi prevzemali nase del denarnih stroškov.«

»Toda komunisti prejemajo denar od Kominterne, Kominternu pa je z Rusijo eno in isto,« je smeje se dejal 'visoki'.

»Ne, nista eno in isto. Sicer pa opažam, da se zopet vračata k zadevam, o katerih smo se že včeraj dovolj dolgo pričkali in glede katerih sta mi zastavljala tako neresna vprašanja, da sem se naravnost čudil.«

»Ne,« je dejal 'izvedenec'. »Najina včerajšnja vprašanja so stremela po tem, da ugotoviva, kakšni so vaši nameni. Mar mislite, da ne veva, da se sovjetska pred-

čevalna dejavnost in njim podobne z namenom, da bi ves dokument izzvenel na njihov rovaš kar se da kompromitirajoče. Z zaključkom te izjave je bilo našega pogajanja konec. Sam sem ju še vprašal, kakšen je njun zaključek o obravnavanem vprašanju, na kar je 'izvedenec' odgovoril izmikajoče. A videti je bilo, da je njun odnos tej stvari naklonjen. Dejala sta le še, da bo potrebno kar nekaj časa, kajti dokončna odločitev je odvisna od Mussolinija. Pri tem smo se razšli in so me odvedli nazaj v celico.

Baku, leta 1931.

Ob vrhuncu Stalinovega krvavega obračuna s še ne povsem pojasnjeno vojaško zaroto generala Tuhačevskega je državo zajel val sumničenja do tujcev. Tudi Vladiju je bilo po devetih letih preklicano dovoljenje za bivanje v SZ. Je bil ukrep le kritje za novo obveščevalno nalogo na tujem? Odgovor na to vprašanje utegne dati le danes še nedostopna dokumentacija v arhivih Ruske federacije.

Vladijevo dvakratno potovanje z ladjo iz Leningrada do francoskega Le Havra je dramatik Dimitrij Rupel vzel za osrednjo snov svoje dramsko-biografske lepljenke Pošljite za naslovnikom, ki je leta 1982 doživela premiero na odru novogoriškega gledališča. Dve leti prej je namreč nedavno preminula zgodovinarica Milica Kacin Wohinz v Prispevkih za zgodovino delavskega gibanja (1980, 1-2, str. 107-138) razgrnila, kar je o Vladiju dotlej našla v Rimu v državnem in v strankinem arhivu, da bi s tem opremila že omenjeni Vladijev spominski spis, ki ga je novembra 1933 sestavil v Moskvi na pobudo Dragutina Gustinčiča.

Kot je razvidno iz pričujočega feljtonskega izvlečka iz mojih spremnih besed k skorajšnemu izidu Vladijevih Zbranih spisov, ki se danes zaključuje (zahvaljujem se odgovornemu uredniku Igorju Devetaku za dragoceno priložnost in tvorno sodelovanje v nelahkih časih), sem skozi štiri desetletja raziskav vsebinsko in marsičem dopolnil dosežanje vedenje o tem našem zaslužnem mislecu in politiku. Njegov pepel počiva v Franciji, nedaleč od Strasbourg, ob pepelu sotrpinov v nekdanji greznici Pahorjeve Nekropole le par korakov stran od krematorijske pečii pod geslom OSSA HUMILIATA – ONEČAŠČENE KOSTI.

Pred časom sem javno izrekel željo, da bi slovenske šole vključile tudi to taborišče smrti med postaje sakroletnega spominskega romanja, ga povezale z obiskom Evropskega parlamenta in tako spele nit med sanjami Vladija, Fanice in Srečka prek Borisa Pahorja s sedanjustjo. Upam, da bo ta zapis k temu prispeval.